

Srečko Baraga

Problem Trdinove upokojitve*

Po dveh letih uspešnega službovanja v Varaždinu (1853—1855) se je Trdina z navdušenjem odpravil v Fiume. Svoj odhod iz Varaždina opravičuje z dvema zelo verjetnima razlogoma, namreč z domotožjem po hribovitih krajih¹ in s pomanjkanjem duševne hrane.² Ti dve, predvsem za javnost izrečeni dejstvi, pa nekoliko mamejo iskrene pohvale, ki jih je Trdina izrekel o Varaždincih v Bahovih huzarjih³ in v rokopisnih Spominih, v katerih piše: »Sploh mi je reči s hvaležnim srcem, da mi je preteklo to leto — razun ene reči — v zadovoljnosti in sreči, v ugodnem društvu poštenih rojakov in resničnih prijateljev.«⁴

Vzrok njegovega odhoda iz Varaždina je moral biti globlji. Ta »ena reč«, ki jo zgoraj omenja, je bilo resno ljubavno razmerje, ki ga je bil zasnoval že prejšnje leto z Ivano Nepomuceno Šomšičevo. Ker pa se je bil odločil, da se z Ivano ne bo poročil, se je ne glede na razloge, naštete v Bahovih huzarjih, umaknil iz Varaždina; saj pravi na drugem mestu v omenjenih Spominih, da je stanoval z Žepičem še eno leto, »dokler me ne prepode zaljubljene sitnosti v Hrvaško primorje«.⁵

Časa njegovega prihoda v Fiume ni mogoče točno določiti, ker ni točnih podatkov. Trdina govori o tem samo v Bahovih huzarjih⁶ in še tu brez datumov. Sicer pravi, da je »došedši v Ljubljano« ostal »po svoji stari navadi pri Slonu« in »že drugi dan oddrdral s pošto« proti morju. Če je ta trditev točna, potem je moralo to biti po 20. septembru 1855. leta, ker zvečer 20. septembra je bil na obisku pri Staretovih v Mengšu.⁷ Dognano je le, da je bil 22. avgusta 1855 »pel riverito dispaccio Ministeriale« Zl. 7964/640 premeščen in obenem imenovan za »pravega« profesorja na reški gimnaziji.⁸ Ta odlok ministrstva je bil vpisan tudi v Uredovni zapisnik varaždinske gimnazije 20. septembra 1855. Vsekakor je bil Trdina 28. septembra že na mestu, ker je ta dan kot »pravi« profesor ponovno prisegel.⁹

O vtisih, ki jih je doživel ob prihodu v mesto, in o sprejemu pri ravnatelju gimnazije pripoveduje edinole v Bahovih huzarjih na strani 165 do 170. Takrat je bila gimnazija že germanizirana. V šolskem letu 1853/54. se je odprl tudi osmi razred, in sicer na račun mestne blagajne. Prejšnji ravnatelj, duhovnik Gašpar Kombol, je bil upokojen in na njegovo mesto je bil imenovan ravnatelj triestinske gimnazije Stefan Vidic, ki je 1. novembra 1854 predal posle svojemu nasledniku Antonu Stimplu.¹⁰

Osebnost Vidic Trdine ni poznal, vendar ga je hotel že leta 1853. namestiti na tamkajšnji gimn., ker ga je bil Vidicu priporočil njegov profesor dr. Čizman, Trdinov znanec iz dunajskih študijskih let. To namestitev pa je takrat preprečil sekcijski šef ministrstva za uk in bogočastje dr. Kleemann, nakar je Trdina moral v Varaždin. V Hrvaških spominih pa piše, da ga je Vidic 1. 1855. o binkoštih ponovno vabil v Fiume. Kljub tem korespondenčnim stikom je Trdina z nezaupanjem stopil pred ravnatelja Vidica, ker mu ga je triestinski

* Kratice iste kot v Slovenskem biografskem leksikonu; posebne oznake: BH = Bahovi huzarji in Iliri. Spomini I—IV = štirje zvezki še neobjavljenih Trdinovih spominov, ki so last g. Erbežnika, knjigararja v Ljubljani. ASG = akti iz arhiva sušaške gimnazije. KZAZ = akti iz Kraljevskega zemaljskega arhiva v Zagrebu. Dnevnik I—V = pet majhnih notesov v Trdinovi zapuščini (TZ), ki je v lasti g. Erbežnika.

¹ BH 73.

² Sn 1886, 249.

³ BH 73.

⁴ Spomini IV 32.

⁵ Spomini III 10.

⁶ BH 163—166.

⁷ Spomini III 28.

⁸ Programm d. k. k. Gymn. Triest 1856, 26; ASG No. 296 z dne 20. oktobra 1858 v Zagrebu.

⁹ ASG No. 85, 15. VIII. 1866.

¹⁰ Programm d. k. k. Gymn. Triest 1856, 26.

kanonik Vernè, s katerim se je seznanil v Ljubljani pri »Slonu« dan pred svojim odhodom v Fiume, opisal kot zlobnega človeka. Vidic pa je Trdino sprejel nepričakovano prijazno in mu tudi našel sobo pri Slovencu trgovcu Spendalu. Ko pa mu je še naznanil, da sta z nadzornikom dr. Jarcem sklenila, da bo poučeval v višjih razredih tudi »ilirščino«, mu je kar srce poskakovalo od veselja. Trdina takrat ni slutil, da mu bo prav ta ravnateljeva odločitev postala usodna.

V šolskem letu 1855/56. je štel profesorski zbor fiumske gimn. 16 članov, med njimi šest duhovnikov. Trdina, šesti po redu, je bil razrednik v V. razredu in je poučeval grščino v V., VI., VII. in VIII. razredu 19 ur tedensko, a »ilirščino« v tretjem in četrtem tečaju šest ur na teden in še to samo »relativ-obligat«. Učni jezik je bil namreč v nižjih razredih italijanski, v višjih pa nemški.¹¹

V profesorskem zboru sta bila dva Nemca: dr. Lorenz in Spitaler; dva Slovence: ravn. Vidic in Trdina; ostali so bili Hrvatje. Trdina se je družil največ s kolegoma Katkičem in Pacelom. Sicer pa je vladalo med vsemi prijateljsko razmerje in tudi med ravnateljem in profesorskim zborom ni prišlo do večjih nasprotij. Priznati je treba, da državna služba tukaj za Bachovega absolutizma ni bila lahka, kajti bil se je boj med nemškim in madžarskim vplivom. To borbo je pozneje zaostrilo še italijansko vprašanje. Važnost boja je tičala bolj v obmorski legi kakor pa v velikosti mesta, saj je leta 1852. štelo komaj 15.300 prebivalcev.¹² Takratna dunajska vlada je stavila vse nade na priseljeno uradništvo. V tej kulturno-politični misiji je bilo naloženo tudi profesorjem precejšna breme. V dobrih desetih letih je službovalo na tej gimnaziji enajst nemških profesorjev in pet Slovencev. In ti naj bi poleg domačih »smèrdljivih lojalcev«, kakor jih je menda krstil Trdina¹³, širili germanski vpliv med mladino. Presenetljivo je, da je Trdina varneje krmaril svojo barko za absolutizma kakor v dobi navidezne narodne svobode.

Ob prihodu v to mesto je pisatelj »Bajk« poleg materinega jezika odlično govoril še nemški jezik, »ilirščino brez izpodtike«, obvladal pa je tudi precej italijanščine, ki se je je že v Ljubljani kot dijak učil. S takim znanjem jezikov se je mogel lepo uveljaviti tako v javnem kakor tudi v družabnem življenju. Toda sam pravi v Bahovih huzarjih na strani 168, da si je bil že po enem mesecu na jasnem, v kakšnem mestu bo služil, in da je po tem spoznanju »uravnal tudi svoje občevanje in vedenje proti meščanom«. Ali ni bilo to »spoznanje« prenašlo, prepovršno in pozneje tudi usodno? Posledica takega sklepa je bila njegova prisega, da ne bo z nobenim meščanom spregovoril niti besedice v tujem jeziku. S to prisego se je sam izključil iz vplivnega dela meščanstva. Odslej si je iskal družbo, ki je ustrezala vsem njegovim narodnostnim težnjam in njegovi živahni erotični naravi.

Ta gimnazija takrat ni bila velika, saj ni štela niti sto učencev in še celih deset let ni prekoračila števila dve sto. Na takem majhnem zavodu mora imeti profesor svoje govorjenje in vedenje v popolni oblasti, zakaj vsak njegov mig ali vzklik bodisi v razredu bodisi v zbornici ali na hodniku prileti kakor koli že ravnatelju na ušesa. Še huje je pa to, da se vsak močnejši utrip gimnazijskega življenja začuti tudi na ulici tako majhnega mesta, kot je bila takratna Fiume. Trdina se sploh ni zavedal, da ima srednješolski profesor na dozdevno razsežnem svetu šolskega udejstvovanja razmeroma skopo odmerjen prostor izživljanja z zelo močno donečo zvočnostjo v širino in višino. Dobro je vedel, kaj hoče doseči s svojim delom v razredu, premalo pa je pazil, kaj more in kaj sme doseči.

Vseh enajst tamošnjih let je nepretrgoma poučeval tri predmete: ilirščino, oziroma pozneje hrvaščino, grščino in zgodovino z zemljepisom. Pouk hrvaščine je imel skoraj za življenjsko nalogo, čeprav ni imel šolske usposobljenosti za ta predmet. Za absolutizma je pri pouku ilirščine mogel komaj prekoračiti

¹¹ Programm d. k. k. Obergymnasiums in Fiume 1856. Glej tudi Sn 1913, 318.

¹² Schmitt F., Statistik des öst. Kaisersstaates, Wien 1860, 116.

¹³ ASG No. 124, 20. VII. 1864.

okvir današnje nižje šole. Poudarek ni bil na materialnem znanju, ampak v skrbi, da zbudi v mladini narodnega duha. Grško besedilo je prevajal na vse jezike, ki so jih učenci govorili, ker samo iz obveznega nemškega prevoda, pravi, da učenci ne bi doumeli smisla besedila. »Konvencionalno bajko« zgodovino je predaval, kakor sta mu velevala »razum in pamet«. Od teh svojih pedagoških načel ni odstopil vseh deset let niti za las, nasprotno, po padcu absolutizma je svoj delokrog pri pouku hrvaščine razširil v šoli in zunaj nje.

Po poravnanem sporu z varaždinsko mestno blagajno je bilo priznано Trdini 500 gold. letne plače in v Spominih omenja, da je imel tudi neko inštrukcijo, za katero je dobival 15 gold. mesečno; tako je prejemal 56 gold. na mesec. Nikjer pa ne piše, da bi ob teh dohodkih trpel pomanjkanje. Ker pa je bil že septembra 1855 imenovan za pravega profesorja, so se mu prejemki zvišali na 800 for. Vendar nas preseneča dejstvo, da je takoj že 22. januarja 1856 zaprosil za posojilo v znesku 100 for. in jih prejel 3. marca.¹⁴ Za kaj je ta znesek, in kmalu potem je ponovno prosil še za mnogo večji znesek, potreboval, ni znano. V Bahovih huzarjih sicer pripoveduje o revščini, ki je vladala med uradništvom, o kaki večji svoji stiski pa nikjer ne govori. Čudno je samo to, da je v Varaždinu zaradi spora z občino raje štiri mesece dobesedno stradal, kakor da bi si bil kaj izposodil. Tukaj pa očitno takih predsodkov ni več imel, ko je že po treh mesecih prosil za posojilo, čeprav pravi v Avtobiografskih pismih, da se je dolgov vselej bal bolj kakor »kuge in ognja«. Spričo pomanjkanja otipljivih vzrokov sklepamo lahko samo na to, da je novo službeno mesto nalagalo Trdini večja bremena v osebnih potrebah, če izvzamemo, da bi morda hotel kakemu svojcu pomagati, ali pa da ga je začela prav tedaj napadati lahkomišelnost, ki jo je morda nekoliko, kakor meni v Spominih, podedoval po svoji stari materi.¹⁵

V tem šolskem letu je prosil za osemdnevni bolniški dopust od 24. aprila do 1. maja 1856;¹⁶ priznana pa mu je bila posebna nagrada za pouk ilirščine.¹⁷ In tako je prvo leto poteklo brez posebnih pretresljajev zanj.

Kje je preživel naslednje počitnice, ne omenja nikjer. Na Kranjsko se je brez dvoma odpravil, ker je prva leta redno prihajal v Ljubljano. Verjetno, da je prehodil tudi del Hrvatske. Potoval je vsake počitnice. Družil se je z ljudmi, ki so mu znali kaj zanimivega povedati. Navadno si je zapisoval v beležnico vse, kar je videl in slišal na popotovanju. Zapiski o doživljajih iz prvih let službovanja se niso ohranili, ker so mu bile te beležke z drugim materialom vred ukradene v Ljubljani pri stricu, ki je imel gostilno v Gradišču na št. 2. Najstarejši ohranjeni dnevnik se začne še z dnem 12. septembra 1865, če ne upoštevamo »Dnevopisa« iz leta 1848., ki pa ima značaj šolske naloge.¹⁸

Vse kaže, da Trdine v tem letu ni nič več vleklo ne v Mengeš ne v Varaždin. Prišel je čas, ko sta mu ugašala dva ženska ideala, toda njuna zamenā se še ni jasno videla. Nastopila so najbrž tista leta, o katerih pravi v Spominih: »Ali dragi prijatelj, le potrpi še nekoliko. Boš videl, da sem po človeški tudi jez ljubil in grešil sicer toliko, da te bodo pekle oči, prebirajočega moje neplatonске srečne in nesrečne avanture.«¹⁹ Samo v leta od 1856. do 1859. smemo postaviti tisto kratko dobo, o kateri je že v Varaždinu prerokoval, da bo »kakor pčela srkal med iz rožic, pustivši v njih strup in omotico«. Ker ni bil v tej dobi na nikogar navezan, postane sicer bolj jasno, zakaj je prav v tem času silil od tod, vendar pa moti to dejstvo trditev, da šteje ta leta med najsrečnejša svojega življenja. Če je ta njegova izjava točna, potem velja samo za leta pred poroko, ker pozneje mu je postajalo življenje vsak dan

¹⁴ ASG No. 14, 21. I. 1856; No. 241/Pr., 3. III. 1856; No. 809/Pr.

¹⁵ Spomini I 19.

¹⁶ ASG No. 102, 24. IV. 1856.

¹⁷ ASG No. 146, 11. VI. 1856; No. 208, 27. VIII. 1856.

¹⁸ Trdinova trditev v Sn 1887 na strani 6. bi dokazovala, da je leta 1887 še imel stare zapiske o »Kranjcih na Hrvaškem«. Ni pa jasno, ali je imel v mislih dnevnik ali posebne osnutke za »Kranjce«, ali pa kak starejši rokopis.

¹⁹ Spomini II 79.

neznosnejše.²⁰ Preseneča nas namreč dejstvo, da je 8. aprila 1857 zaprosil za razpisano mesto na akad. gimnaziji v Lvovu. Res je, da je že 1853. leta na Dunaju nekaj govoril prijatelju Plešku, da namerava oditi v Galicijo,²¹ toda od takrat so pretekla že štiri leta. Vrhu tega je poučeval tudi »ilirščino«. Če je bil torej pripravljen žrtvovati vse, kar mu je nudila Fiume kot človeku in narodnemu vzgojitelju, pomeni to, da je bil v tem razdobju popolnoma prost, da ga je vlekla v svet želja po spolnitvi in pa strastno hrepenenje po novem doživetju.

K tej Trdinovi prošnji za premestitev v Lvov je moral tudi ravnatelj Vidic sestaviti »Competenten Tabelle«. To uradno spričevalo izkazuje Trdinovo srednješolsko in visokošolsko izobrazbo, njegovo strokovno usposobljenost, znanje jezikov, potek službovanja, višino prejemkov, dobro pedagoško usposobljenost, npravstveno in politično vedenje: obojestransko zelo dobro. S takim spričevalom se je smel nadejati uspeha. Toda na koncu pa pravi ravnatelj v pripombi, da Trdina »nima še tiste stopnje ustaljenosti in moči v značaju, da bi mu lahko brez pomisleka zaupali učiteljsko mesto, za katero se poteguje«. ²² Za to pripombo, ki zelo točno označuje tedanjo prosilčevo vihravost, najbrž Trdina ni vedel, ker sicer bi bil v Bahovih huzarjih Vidica precej drugače opisal, kakor ga je.

Šele 6. marca 1858 je prišel, kakor je po taki opombi pričakovati, negativen odgovor,²³ ki ga je Trdina naslednji dan vzel v vednost. Poslej ni več silil od tod. Najbrž se je bil že vživel v razmere. Poučeval je iste predmete kot prejšnje leto. Sicer je ostalo vse pri starem, le profesorski zbor je polagoma spreminjal svoje lice. V šolskem letu 1856/57. je prišel sem duhovnik Janez Božič, Trdinov sošolec v gimnaziji; prihodnje leto pa so prišli trije Nemci: Müller, Knapp in Huber. Ta vsakoletna prenavljanja zbora pa niso rodila zaželenega uspeha.

O počitnicah leta 1858. je Trdina naredil večje potovanje po hrvatskih in slovenskih krajih. Na Hrvatskem je opazoval sadove Bachovega absolutizma, v Novo mesto pa ga je vlekla želja, da osebno spozna Julijo von Scheuchensstuel, roj. Primic. Tudi Ljubljane ni pozabil, toda to leto je prispel v Ljubljano s trdnim sklepom, da se poslovi od samskega stanu. Sam pravi: »L. 1858. sem se nakanil oženiti. To sem vedel, da mi v zakonu ne bo mogoče dosti potovati, zato sem se namenil, da moram pred poroko še jedenkrat videti naj lepše kraje in pokrajine bratovske nam zemlje.«²⁴ Ta hitra odločitev nas nekoliko preseneča, zlasti če pomislimo, da prve svoje ljubezni do Frančiške Staretove in tudi druge do Ivane Šomšič ni nikdar pozabil. Prav nikjer ne omenja, kdaj, kako in kje je nastala ta nova ljubezen, ki ga je pripeljala v tako nesrečen zakon. Medtem ko se je v svojih zapiskih o prejšnjih ljubicah razgalil do banalnih podrobnosti in se obeh spomnil tudi v svojih delih, ni niti z besedico nikjer omenjena ta nova, izpolnjena ljubezen, o zakonu samem pa je zapisal vsega 14 vrstic. Ta trdovraten molk nam je za večno zastrl pogled v najbolj mračna leta Trdinovega življenja.

Ni znano, zakaj se ni poročil leta 1858. kakor se je bil namenil. Najbrž so bile ovire na zaročenkini strani, ker je bila kot nezakonski otrok²⁵ odvisna

²⁰ Zopet primer dveh sporednih nasprotujočih si trditev. V BH 153 pravi, da samo zadnji dve leti nista bili srečni, a v LZ 484 priznava, da je bil prvi zakon nesrečen. To potrjuje tudi poročilo ravnatelja Mažuraniča ASG No. 85, 15. VIII. 1866. Poleg tega pa je leta 1863 nastopila borba z ravnateljem, a pritajen spor že prej.

²¹ To poroča Pleško Dragotin, stud. iur. na Dunaju, Rudežu Dragotinu, slušatelju poljedelske akademije v Ogrskem Starem gradu 16. II. 1854: »Kakor mi je pravil (Trdina), misli se prihodnje leto v Galicijo podati, se tam poljskega in ruskega narečja privaditi; kjer se nadja, da se bo tega leta ilirskega do dobrega naučil.« Podatek dr. Turka, Novo mesto.

²² ASG No. 80, 8. IV. 1857. Pripomba je prevedena iz nemščine.

²³ ASG No. 2964/677 Statthaltereii Lemberg, prejeto v Zagrebu 28. II. in v Fiumi 6. III. 1858.

²⁴ Koncept Hrvatskih spominov v Trdinovi zapuščini, list 1.

²⁵ Rojena je bila v »Gradiša Vorstadt« na štv. 39 dne 26. februarja 1841. leta ob 10. uri dopoldne in še isti dan krščena za Frančiško. Matj Apolonija, samska, se je pisala

od tujih ljudi. Poročil se je s Frančiško Voljšak šele 29. oktobra 1859 v cerkvi Marijinega Oznanjenja v Ljubljani. Prva priča je bil »Joch. Georg Fleišman, Lehrer«, druga priča pa »Friedrich Žakelj, k. k. gym. Lehrer von Fiume«. Poročil ju je p. Salvator Pintar.²⁶ Čudno je samo to, da se je poročil komaj štiri dni pred pričetkom novega šolskega leta, ko je nameraval to storiti že prejšnje leto.

Flejšmana, ki je bil takrat že zgubil službo organista na Vrhniki, je spoznal že v dijaških letih v čitalnici. Mnogo pa se je družil z njim o počitnicah leta 1854.²⁷ Tudi profesorja Žaklja je moral že prej poznati, ker semkaj je bil Žakelj premeščen šele 3. avgusta 1859.²⁸

V zakonski stan je Trdina stopil ob zlomu absolutizma. Nastopila sta dva važna pogoja, ki sta mu nudila vse možnosti, da se njegova ustvarjajoča sila razgiba in sprosti: družinsko življenje in državljanska svoboda. In res se je 1859. in 1860. leta zelo močno oglašal v slovenskem in hrvaškem javnem življenju. Ta vedrina pa ni trajala dolgo, kajti prav kmalu so se začeli zbirati oblaki nad njim. Prvi vihar mu je prinesel zakon, ki po njegovi lastni izjavi v LZ 1906 in BH ter tudi po sporočilih drugih oseb ni bil srečen. Sicer obtožuje Trdina samo samega sebe in prevzema krivdo samo nase, vendar ta samo-obtožba ne more zbrisati vseh peg, ki so se pokazale na njegovem značaju v zakonskem sporu.

Kakšna je bila Trdinova prva žena, je težko določiti, ker so sporočila o njej preveč skromna. Stare pravi v Slovenskem Narodu 1906 (21. I.): »Prišel je iz Ljubljane lepo, drobno, plavalaso ženico...« Sam pa pravi, da je bila »jako lepa in dobra«. S tem stavkom nam ni podal ne njene telesne ne duševne podobe. Če sklepamo po njegovih opisih drugih ljubic, potem bi morala biti živahna, pametna, izobrazena toliko, da bi bila zmožna tudi višjega razgovora, predvsem pa zavedna Slovenka. Če telesna lepota ni bila kamen spodtike, potem je moralo biti leglo nesporazuma mogoče njena skromna izobrazba. Neko sporočilo sicer pravi, da je bila »prosta seljakinja«,²⁹ vendar je ta sodba prehuda, ker je bila Frančiška Voljšakova vendarle mestni otrok.

Porodila mu je dve hčerki: Marijo in Ano.³⁰ Pa tudi otroka, ki sta, žal, prehitro umrla, nista zakoncev združila v harmonično sožitje. Ravnatelj Mažuranič je v nekem uradnem aktu opisal Trdino kot človeka, o njegovem zakonu pa pravi med drugim tole: »Imao je ženo i dvoje dčce, pak kao suprug i otac, pripovēda se u Rēci, da je bio čovēk bez sērdca; da bi zatvorio ključem makar da i bolestnu ženu i dčcu, pak bi jih ostavio bez pomoći, bez družinčeta u kući, a on bi se pošao skitat po selih dok bi praznici trajali. Zapuštena

Borsak recte Wolshak (po krstni knjigi iz župnije Mar. Oznanjenja v Ljubljani). Usoda matere je popolnoma neznana, Frančiško pa je vzel k sebi Johann Schwakel, rojen 7. V. 1805, poročen z Ano Korenčan, po poklicu Hausbesitzer und Getreidehändler, stanujoč v Kapucinskem predmestju št. 68, kakor je zapisano v popisni poli o ljudskem štetju z dne 25. XI. 1857, po stanju z dne 31. oktobra. Na tej številki je bila takrat gostilna (Pergaš) na Pergašci (po Vrhovniku »Gostilne« v Ljubljani, Lj. 1926). Ker v popisni poli Zvokelj ni izkazal gostilničarskega poklica, je imel gostilno najbrž v kakšnem zakupu. Tu so se ustavljali Gorenjci in verjetno, da je Trdina spoznal Frančiško v tej gostilni. V popisni poli je zapisano »Franziška Wolshak, Nichte des Hausherren, ledig«. S tem pa sorodstveno razmerje ni pojasnjeno, ker Nichte lahko pomeni vnukinjo ali bratranko. Vnukinja sploh ni mogla biti, drugo sorodstvo pa obsega preširok pojem. Če ne gre za kakšno daljno sorodstveno razmerje, je možno, da bi bila Frančiška tudi gospodarjev nezakonski otrok. Trdina o vsem tem molči. Morda je hotel prikriti nezakonstvo svoje izvoljenke.

²⁶ Poročna knjiga župnije Mar. Oznanjenja v Ljubljani 1859, IV. zvezek, štev. 46, 196.

²⁷ Sn 1886, 17, Spomini III, 77 in 78.

²⁸ Programm d. k. k. Obergymnasiums in Fiume 1859/60, premestitveni odlok Z 10422/577.

²⁹ Sn 1910, 356.

³⁰ Prvo hčerko je hotel imenovati »Slovenija«, šele ko je župnik ni hotel krstiti samo na to ime, je privolil še v ime Marija (* 8. VIII. 1860, † 25. VIII. 1860). Druga hčerka je bila Ana (* 26. VII. 1861, † 22. I. 1862). Rojstni podatki po dr. Turku, Novo mesto. Ime »Slovenija« potrjuje še Hudovernik v LZ 1913, 204 in v pisni izjavi avtorju ga Rohrmanova, kateri je Trdina to sam pripovedoval v Novem mestu, v gostilni pri »Tučku«. Kar piše dr. Göstl v Sn 1905, 219–281, je napačno, zlasti trditev, da ni imel Trdina otrok v prvem zakonu. Anekdota iz Trdinovega življenja v Sn 1910, 356 navaja za prvo hčerko ime »Domovina«, za drugo »Slovenija«. Prvo ime je seveda nedokazano, drugo zamenjano.

neboga žena i деца poginuše od bēde i nevolje, jer njemu nije doticalo novacah za krčme. Tako posta udovac, kad je jednom tim načinom odsutan, kako on veli na ,expediciji' negdi na selu bio. Njegovi kolege, da ko odvrate sramotu od ovoga zavoda, sakupe medju sobom novacah, da pokojnoj njegovoj supruzi, koju on bezdušno bijaše zapustio, barem duplire za sprovod dobave. Račun vērhu platjena toga voska je kod mene. Tako Terdina nije više ni suprug ni otac.«³¹

To ravnateljstvo sporočilo za Trdino nikakor ni pohvalno, a je žal resnično. Dopolnjujejo ga namreč tudi drugi viri. On sam pravi, da si je zaradi prepirov z ženo iskal razvedrila v krčmah in drugod ter da je zašel v dolgove. Računa o pogrebnih stroških ravnatelj ni mogel ponarediti. Ohranjeni dnevnik iz leta 1865—67. vsebuje Trdinove izdatke za jedi in pijače. Dnevno je popil od 5 do 7 meric vina, kar je zneslo mesečno od 15 do 24 gold.³² Potemtakem je porabil zase tretjino svojih dohodkov in razumljivo je, da so zaradi pomanjkanja nastajali prepiri. Pa tudi če ne iščemo vzroka prepirov zgolj v materialnih ozirih, temveč domnevamo, da je med zakoncema zijal nekaj duševni prepad, moramo Trdinovo vedenje obsoditi. Tako je že po dve in polletnem zakonskem življenju postal Trdina v svojem dvaintridesetem letu vdovec.³³

Po zlomu absolutizma so hrvatske šole zelo hitro spremenile svoje lice. Tudi fiumsko gimnazijo so zadele razne spremembe. V šolskem letu 1859/60. sta sicer še prišla dva Nemca, dr. Messmer in Penc, dva Slovenca, Žakelj in Mahnič, toda pozneje so bili tujci bolj redki. Ravnatelj Vidic, mož starega kova, je čutil, da se bliža konec staremu sistemu. Bolehal je že v prejšnjem in v tem šolskem letu in končno je stopil v začetku 1861. leta v pokoj. Ravnateljske posle je začasno vodil prof. dr. Lorenz, doma iz Linza, konec leta 1861. pa je bil imenovan za ravnatelja Antun Mažuranić, brat pesnika Ivana, poznejšega dvornega kancelarja in hrvatskega bana. Trdina piše v Avtobiografskih pismih, da so bili profesorji v začetku zelo navdušeni za novega ravnatelja, češ da se je kazal velikega »liberalca in narodnjaka«, pozneje pa da je postal »lojalec«.

Od novega ravnatelja si je Trdina mnogo obetal. Sprva sta si bila prijatelja. In ker je prav takrat zavel nekoliko svobodnejši veter, je mislil, da je prišel čas, ko se mu bodo izpolnile njegove narodnostne težnje. Začel je vsestransko delovati. Javljal se je v »Novicah« z rednimi dopisi, medtem ko je bil že l. 1859. začel objavljati daljšo razpravo o šolstvu. Prihodnje leto je k započetemu delu dodal še spis »Kranjci na Horvaškem«. Pozneje se je pojavil z dopisi celo v zagrebškem »Pozoru« in 1864. leta tudi v »Naše gore listu« z opisom Kraljevice. Obenem je z zanimanjem zasledoval zbiranje narodnih sil. Budil je tudi sam narodno misel, zlasti med dijaštvom. Ni se pa omejeval samo na narodno kulturno področje, ampak se je že nevarno približeval političnemu boju. Saj pripoveduje v BH, da je nekoč slučajno ušel smrtni nevarnosti, ki da mu je grozila s strani razdražene poulične drhali. Toda Trdina ni bil ustvarjen za politiko. Ne samo da je bil nagnjen k radikalizmu in da je bil politično neprilagodljiv, temveč je bil tudi narodnostno skoraj prenapet. Lahko trdimo, da svojega časa ni razumel, ker je mislil, da mu več nudi, kot mu v resnici je. Posledice seveda niso izostale. Pri meščanstvu se je osovražil, pri vladajočih krogih pa tudi ni našel zaslombe. Kar naenkrat se je znašel v nekakšni duševni krizi, ki jo je zanetil spor med njegovim hotenjem in možnostmi v razmerah. Motril je razmere in presojal ljudi izključno s subjektivnega stališča. Padel je v neko zagrenjenost in delil ljudi na eni strani na narodnjake, slobodnjake, poštenjake, mile drage prijatelje, na drugi strani pa na »smerdljive lojalce«, narodne odpadnike, nepoštenjake, lumpe itd. Prve je oboževal, druge sovražil iz dna svoje duše. Če je bila taka mera presojanja ljudi in razmer edino pravilna, je zelo dvomljivo, da pa je bila škodljiva, se je pokazalo na njem samem.

³¹ ASG No. 85, 15. VIII. 1866. To uradno izjavo potrjuje tudi anekdota v Sn 1910, 356.

³² Prim. LZ 1906, 484 in dnevnik I in II (1865/67).

³³ Zena je umrla 19. marca 1862, podatek dr. Turka, Novo mesto.

V takih razmerah tudi gimnaziji ni bilo prizaneseno. Na ravnateljstvo so prihajala od bana številna vprašanja, na katera je bilo treba hitro in jasno odgovoriti; n. pr. ali je resnica, da obstaja v mestu neko tajno dijaško društvo, ali je resnica, da so bili izključeni dijaki, ker so se sprli s hrvatskimi dijaki, itd. Ravnatelj je imel polne roke dela, da je sproti pral svoj zavod in se branil pred napadi od zunaj. Januarja 1863. je sicer »dvorska kancelarija« sporočila pohvalo³⁴ ravnatelju in šestim profesorjem, med njimi tudi Trdini, vendar so bile razmere še vedno napete.

V tem času do leta 1863. ni nastal med Trdinom in ravnateljem nikak odkrit spor. Nasprotno, iz uradnih aktov je razvidno, da ga je ravnatelj večkrat pohvalil in ga priporočal kot zelo sposobnega profesorja; saj mu je bila celo poverjena naloga, da sestavi zgodovino srednjega veka za srednje šole, kar pa je Trdina pozneje, ko se je sprl z ravnateljem, odklonil. Sam piše v BH, da ga je ravnatelj Mažuranić celo hotel pridobiti za ravnateljsko mesto, češ da ga bo priporočil vladi. Navzlic temu pa razpoložljivo novo gradivo dokazuje, da se je začetno Trdinovo navdušenje za ravnatelja zelo ohladilo, dá se celo trditi, da je kuhal nanj neko prikrito jezo. Mažuranić je sicer v nekem poznejšem aktu priznal, da je opazil že pred 1863. letom Trdinovo čudno vedenje, vendar si ga ni znal razložiti. Zanimivo pa je, kaj navajata oba za začetne vzroke medsebojnega prikritega sovraštva.

Trdina pravi v Avtobiografskih pismih, da ga je začel ravnatelj zato sovražiti, ker je v njegovo slovnico,³⁵ ki je bila takrat predpisana učna knjiga, zapisal »svoje kritične pripomnje«³⁶ in jo nekoč pozabil v posvetovalnici, kjer jo je Mažuranić našel in obdržal zase. »Od takrat,« pravi Trdina, »ni skrival več strastnega sovraštva proti meni.«

Mažuranić pa navaja dva vzroka, zaradi katerih da ga je Trdina zasovražil. V začetku leta 1862/63. ga je prijateljsko opomnil, da mora prisostvovati šolskim mašam, ker je bil opazil, da se jih ne udeležuje. »Tada sam odmah na obrazu Terdininim opazio«, piše v nekem aktu, »da ga je ta prijateljska opomena verlo neugodno dirnula, ter je od onoga vremena zamérzio na mene.«³⁷ Drugi vzrok Trdinovega sovraštva pa si je ravnatelj nakopal ob naslednji priliki:

V šolskem letu 1862/63. je suplent Georg Penc vprašal v VI. razredu med poukom prirodopisa dijaka Viktorja Rišnera, katere so »grabežljive ptice«. Učenec je med drugimi roparicami naštel tudi »avstrijskoga orla«. Profesor je javil zadevo ravnatelju in dijak je bil 23. VI. 1863 izključen. Na tej konferenci pa je Trdina iz popolnoma nerazumljivih razlogov še pristavil: »Ja ne poznajem Rišnera s nikakove druge strane nego kao ludjaka; te ne pripisujem njegove izreke o orlu drugomu nego jedino njegovoj bezkrajnoj ludosti; u ostalom je dakako i meni milo i premilo, da se odavle ukloni; imao sam ž njim dosta posla i neprilike.«³⁸

Čez nekoliko dni je šel dijak na mestno policijo in je izjavil, da mu je z izključitvijo storjena velika krivica, češ da je on povedal o avstrijskem orlu samo to, kar je od Trdine v šoli slišal.

Trdina pa je bil nato, kakor trdi ravnatelj, prej zvedel »za tu policiotsku denuncijaciju« kakor on in se je baje za preiskavo pripravil. Ker ni ničesar sumljivega našel, je prosil policijo, naj prekine nadaljnje poizvedovanje, Trdino pa je opomnil, naj se drži »obstojećih propisah«, kar mu je tudi obljubil. Toda Mažuranić pripominja, da takrat »merzost Trdinina uzaorije još većma, pak me omrazi pred mladežju kao policiota, narodnoga izdajicu i germanomana.«³⁹

³⁴ ASG No. 40/10 Zagreb 23. I. 1863.

³⁵ NE 830 Ant. Mažuranić je izdal skupaj z Mesićem »Ilirsku čitanku« za više razrede 1856 in »Slovnico hrvatsku za škole« 1859.

³⁶ Te pripomnje so morale biti, sodeč po tem, kar piše Trdina o tej slovnici v Avtobiografiji, zelo grobe.

³⁷ ASG No. 85, 15. VIII. 1866.

³⁸ ASG No. VIII. Zapisnik (seje prof. zboru) 23. VI. 1863.

³⁹ ASG No. 85, 15. VIII. 1866.

Te navedbe Trdinove kakor tudi ravnateljve niso izsledile prave kali začetnega sovraštva med njima, pač pa dokazujejo, da je že pred letom 1863. obstajala neka prikrita napetost. Tako razmerje bi seveda lahko trajalo še leta in leta, da ga nadaljnji usodni dogodki niso zaostri ter izsilili odločitve.

Dne 27. avgusta 1863 ob zaključni šolski slavnosti pa je prišlo na gimnaziji do neljubega incidenta,⁴⁰ ko so dijaki zahtevali tudi sliko škofa iz Djakova. Stvar je prišla v javnost tudi po časopisih. Incident je razburil velikega župana,⁴¹ dalje bana,^{42 43} ter prezidialno pisarno.⁴⁴

Ravnatelj je torej imel dovolj sitnosti in truda, da je mogel sproti opravičevati zavod in sebe, kajti to je bilo v 24. dneh že četrto uradno vprašanje, na katero je moral dati vselej točen odgovor. Zaslutil je, da pošilja take vesti v Zagreb policija. Stopil je k policijskemu kom. Garimbertiju in imel z njim daljši razgovor o tem. Potek tega razgovora je sporočil 26. septembra 1863 v Zagreb. Ravnatelj piše tu, da mu je policijski kom. Garimberti imenoval Trdino, Kazalija in Slamnika, češ da so ti trije podpihovali dijake v dijaški čitalnici. Mažuranić pa da mu je na to dobesedno odgovoril: »Primetih mu, da o Slamniku toga ne verujem, buduć da je mesto mene dolazio negda i negda unutra samo da pripazi na red. Za Kazalija rekoh mu, da on nije mogao u čitalištu o politici govoriti, kad ga nikad nije bilo unutra, niti što mari zanj. Za Trdinu dodah, da je on poslednja 4 mēseca odpokle je čitališće u istoj kući, gde on obitava, bio nekoliko putah unutra, ali da nikad nije unutra našao osim po jednoga, a redko po 2 šestoškolca, pak s jednim, da se ne može agitirati.«

Iz dosedaj znanega gradiva ni mogoče ugotoviti, da bi Trdina imel kakšne stike z ruskim konzulom. V njegovi zapuščini se je resda ohranil majhen notes, ki nosi na ovojni strani sliko papirnatih treh rubljev, toda ni znano, kdaj in kje ga je Trdina dobil. Pa tudi če verjamemo policijskemu komisarju, da je hodil ruski konzul res v tisto hišo, kjer je Trdina stanoval, ni izključena možnost, da je obiskoval koga drugega. Značilno pa je, v kakšno zvezo se spravlja Trdinovo ime.

V začetku šolskega leta je ravnatelj na seji profesorskega zbora prebral dopis bana Šokčevića, v katerem ta poziva profesorje, da so dolžni podpirati ravnateljstvo pri vzdrževanju discipline med dijaštvom, da »sliede čim treznija politička načela i da se bud u javnom bud u privatnom svom životu odlikuju onakvim držanjem i vladanjem, koje se kraljevskomu službeniku dolikuje i koje školskoj mladeži za primier i ugled služiti može«. ⁴⁶

Opozarja jih dalje na posledice, če bi se oddaljili od danih smernic in od splošnih uradniških predpisov. Ta ugotovitev je zelo važna zato, ker Trdina trdi v LZ 1906, str. 274, da so prihajali iz Zagreba opomini in da se je med vrsticami čitalo, češ da je dijake nahujskal kak profesor. Da bi bilo več takih opominov v tako kratkem času, ni verjetno. Poleg tega ni nujno, da bi bil Trdina tisti profesor, ki naj bi dijake hujskal, če se je moglo res med vrsticami razbrati, da je kak profesor krivec dijaških neredov. Zato je seveda nesmiselna Trdinova trditev, češ da je bil uverjen, da ga je ravnatelj v privatnem pismu ovadil bratu Ivanu, kancelarju na Dunaju. Nato trdi: »Ta moja misel se je kmalu potrdila.« Ta Trdinova domneva je bila popolnoma zmotna in prav v tem tiči njegova tragična krivda, kakor bodo pokazali dogodki.

Predsedstvo »namiestičkog vieća« je izročilo preiskavo o omenjenem dijaškem neredu banskemu stolu v Zagrebu,⁴⁷ ki je po pravni pomoči »Županij-

⁴⁰ O tej dijaški demonstraciji poroča tudi Josip Stare, »Trdina na Reki«, SN 24. I. 1906. Stare piše, kot da bi bil tudi sam zraven, kar pa ni res, ker je maturiral že eno leto pred tem dogodkom.

⁴¹ ASG No. 574/pr., 29. VIII. 1863.

⁴² ASG No. 510/pr. Zagreb 5. IX. 1863.

⁴³ ASG No. 1558/pr. Zagreb 11. IX. 1863.

⁴⁴ ASG No. 1152/pr. Zagreb 20. IX. 1863.

⁴⁵ ASG No. 1749/pr. Zagreb 26. IX. 1863.

⁴⁷ KZAZ 3636/pr. Preds. ban. stola v Zagrebu 26. XI. 1863 ad 8/pr. 1864.

»koga sudbenoga stola« v Fiume zaslišal 18. XI. 1863 devet profesorjev (med njimi tudi Trdino),⁴⁸ a 21. novembra pa še štiri dijake (François, Würth, Stubelj, Balan).

O uspehu zasliševanja je »predsjedništvo banskoga stola« obvestilo »predsjedništvo kr. namiestn. vieća« 26. decembra 1863.

To poročilo je ban Šokčević poslal 9. I. 1864 na Dunaj »visokoj kr. dvorskoj kancelariji«,⁴⁹ a je naknadno 27. II. 1864 še posebej obvestil »kancelara«, da je »kr. sudbeni sto« na predlog odvietništva državnoga obustavio dalju izragu s pomanjkanja učina takova diela, koje je zakonom izrečeno za zločinstvo ili prestupak.⁵⁰

S tem pa zadeva še ni bila končana, ker je na čuden način prišla na ušesa samemu cesarju Francu Jožefu, in »dvorska kancelarija« je morala poslati končno poročilo »Nj. ces. i kr. apošt. Veličanstvu«, ki je poročilo dne 25. IV. 1864 »blogoizvolilo premilostno uzeti na znanje«.

Toda »dvorska kancelarija« je sporočila banu, da se ona ne more omejiti na »strogo pravno gledišče«, ampak da vidi v počenjanju te gimnazijske mladine »sa gledišta čudorednosti znakove duha, koje se osobito na učevnih zavodih terpiti nesmije i odmah s prvimi klicami izkorieniti imade«.

Obenem naroča banu, da resno opomni ravnateljstvo in učiteljski zbor te gimnazije, naj z budnim očesom pazijo na vedenje mladine in za naprej slične dogodke z najstrožjimi sredstvi zatro. Dijake pa, ki so ta čas še na gimnaziji, a so na kakršen koli dokazan način sodelovali pri »izgredu«, disciplinsko najstrože kaznujejo.⁵¹

S tem aktom je bila zadeva vrnjena gimnaziji. Sestavljen je bil izmed profesorjev poseben odbor (Ljubić, Slamnik in Čičigoj), ki je zaslišal 72 dijakov in označil za glavne krivce dijake: Benigarja Andreja iz VI. razreda, Stubelja Vinka in Françoisa Josipa iz VII. razreda. Proforski zbor je o njihovi krivdi sklepal na svoji seji 17. in 18. julija 1864. Pred pričetkom seje je Trdina izjavil tole: »Prije imam javiti, da ću shodnom prilikom tražiti satisfakciju, i podići tužbu proti onim klevetnikom, koji su me u Zagreb tužili, da sam ja na onaj izgred školsku mladež potaknuo. Priznajem, da sam slobodnjak i da ostajem takav do zadnjega hipa, ali mi slobodnjaci imamo uzvišeniye sverhe nego činiti školske neredy i balavštine. Što takova dolikuje pseudo lojalnim farizejem, a ne meni, koi sam bio svagda u svačem iskren i očit, dapače još preveć iskren i očit.«⁵²

Ta Trdinova izjava ni bila na mestu. Ne samo da je ton izjave robot, ampak je tudi trditev, da je bil prav on tožen kot krivec v Zagreb, neresnična. V ohranjenem gradivu ni prav noben profesor označen za krivca dijaškega nereda. Če je bil tedaj Trdina prepričan, da ga je kdor koli tožil v Zagreb ali da ga je ravnatelj privatno ovadil svojemu bratu Ivanu Mažuraniću, je bil sicer v opravičljivi zmoti, vendar je treba poudariti, da do te njegove izjave v uradnih aktih glede te zadeve ni nikjer omenjeno njegovo ime. Šele po tej izjavi se je začela ta razmeroma nedolžna dijaška »afera« sukati okoli njegove osebe. Dokazov za svojo domnevo Trdina ni imel, lahko pa da jo je skoval na podlagi govoric, ki mu jih je prinašalo njegovo gostilniško omizje ali pa kateri drugi podpihovalci. Zaradi te usodne zmote je naredil čez štiri mesece pred sodiščem novo, še večjo napako.

Na omenjeni seji proforskega zbora so se že pri določitvi kazni učencu Benigarju stvorile tri skupine. Prva skupina (Laun, Trdina, Bakotić) je predlagala 16 ur »zatvora«, druga (Ljubić, Žakelj, Kazali, Hamerle) 16 ur zatvora in consilium abeundi, tretja (Mažuranić, Morassi, Mihić, Čičigoj, Pongračić, Slamnik) je bila za »udiljno izključenje«. Ko pa sta se prvi dve skupini združili in sta dobili večino 7:6, je ravnatelj v tretji skupini dvakrat glasoval, enkrat kot ravnatelj, drugič kot profesor (znana samovolja mnogih ravnateljev!) in

⁴⁸ ASG No. 1312/kaz., 14. XI. 1863.

⁴⁹ KZAZ Br. 5/pr. Zagreb 9. I. 1864.

⁵⁰ KZAZ Br. 308/pr. Zagreb 27. II. 1864.

⁵¹ KZAZ Br. 157/pr. Beč 2. V. 1864.

⁵² ASG No. 85 Reka 15. VIII. 1866.

ugotovil večino na svoji strani. Enaka borba se je ponovila pri določanju kazni učencema Stubelju in Françoisu. Ko pa se je naslednjega dne čital zapisnik seje prejšnjega dne, je prišlo do ostrega besednega dvoboja med ravnateljem na eni strani ter Launom in Trdinom na drugi strani. Prav za prav je bil Mažuranić v manjšini. Na koncu poročila pripominja, da so po njegovem mnenju Žakelj, Kazali in Hamerle glasovali proti njegovemu predlogu samo zato, »da ne budu od slobodnjakah opsovani kao smerdljivi lojalci«. ⁵³

Zapisnik seje s predlogom za izključitev imenovanih treh dijakov je poslal ravnatelj 20. julija v Zagreb. Predsedstvo »kr. nam. vieća« je odločilo 27. avgusta, da se imenovani dijaki kaznujejo z zaporom 16 ur z ozirom na to, ker je bila kazen izrečena šele eno leto po prestopku in ker je šlo tudi drugo šolsko leto že h koncu. Prihodnje šolsko leto se omenjeni dijaki ne smejo sprejeti na zavod. S tem je bila zadeva za dijake rešena. Toda v drugem delu odloka se začinja nova pesem za profesorje, češ da nekateri slabo razumejo svojo pedagoško nalogo ter da niso vzeli »u pitanju stojeći izgred sa čudorednoga i disciplinarnoga gledišta« tako, kakor bi ga morali. Posebno pozornost pa je vzbudilo »deržanje učitelja Ivana Terdine u napomenutoj siednici, koji s nepristojnimi riečmi poveo je razgovor i o takovih stvarih, kojim u učiteljskih siednicah nipošto neima biti miesta; čim si u ostalom ovo predsjedništvo prideržava posebnu odluku u svoje vrijeme«. ^{53a}

Že 11. novembra 1864 je poslal ban Šokčević ravnatelju prav kratek, a izredno skeleč poziv, naj se opraviči na obdolžitve, ki jih je Trdina podal pred mestnim sodiščem 18. XI. 1863. Ban pravi: »— — — nieke osvade proti osobi Veleučенosti Vaše, koje, premda bitno nezasiеcaju u predmet iztražni, ipak su naravi takove, da jih predsjedništvo ovo s vida metnuti nemore.« Aktu je bila priložena tudi Trdinova izjava, podana pred sodiščem.

Trdini je bilo nato pred sodiščem rečeno, da je »Predsjedništvo Banskoga stola« prijavilo, da se je 27. avgusta 1863 dogodil na tukajšnji gimnaziji dijaški nered. Zato mu je bilo postavljeno tole vprašanje: »Izvolite okolnostno kazati što se je tom prigodom dogodilo.«

Trdina je najprej opisal omenjeni dijaški nered, potem pa dodal, kakor sam pravi, »nekoje razjasnjujuće primětbe«. Tu ugotavlja, da služi že deset let na tej gimnaziji in da se ni nikdar dogodil niti najmanjši nered pri zaključnih svečanostih, čeprav so bili prisotni isti dijaki kot letos. Nakar izjavlja dobesedno: »Ja pripisujem letošnji izgred jedino meržnji školske mladeži proti ravnatelju, i mnogi dijaci su mi to potverdili...« Ugotavlja, da so dijaki svoje sovraštvo pokazali Mažuraniću že takrat, ko jih je baje ob priliki svojega imenovanja za pravega ravnatelja pozval, naj mu zapojejo podoknico, ki je pa niso zapeli. Tudi proslave se ne bi bili udeležili niti ne bi bili peli, da jih ni pregovoril katehet Slamnik. Potem navaja Trdina, da se iz uradnih dopisov vidi, da leti sum na profesorje, češ da so oni krivi dijaškega nereda. Končno pa zaključuje, da je že mesec dni pred koncem šolskega leta predlagal, naj se sestavi odbor iz treh profesorjev, ki bi vse potrebno za proslavo ukrenil, na kar pa ravnatelj ni pristal. ⁵⁴

Trdinovi očitki, oziroma obdolžitve, so vsekakor hude. Verjeti moramo, da bi prišel ravnatelj v zelo kočljiv položaj, če se ne bi zadostno opravičil. Taka izjava lahko zelo omaja ravnateljski položaj. Zelo problematično je vprašanje, ali je bil Trdina upravičen podati tako izjavo. Sodno ni bil izzvan k taki izjavi, ker je hotelo sodišče ugotoviti samo dejansko stanje ob času dijaškega nereda, kar dokazuje tudi poročilo banskega stola banu. O posrednih vzrokih nereda, ki naj bi izvirali iz sovraštva do ravnatelja, Trdina sploh ni bil vprašan. Saj tudi sam pravi, ko je bil že odgovoril na postavljeno vprašanje: »Sada molim da se ovomu izvestju dodadu nekoje izjasnjujuće primětbe.« Na konferenci profesorskega zbora je pozneje izjavil, da je dal tako izjavo »na odbranu školske mladeži i samoga sebe«. Ta izgovor ne

⁵³ ASG No. 123, 20. VII. 1864.

^{53a} ASG No. 1481/pr. Zagreb 27. VIII. 1864.

⁵⁴ ASG »Prepis osvade Terdinine. Prepisao Mažuranić.«

drži. Njega ni nihče napadal, kolektivno pa on dijakov ni mogel braniti, dokler se ni ugotovila krivda posameznikov. Preostane nam še edini izgovor, ki ga navaja v LZ 1906, str. 274, češ da je bil prepričan, da ga je ravnatelj v »privatnem pismu ovadil« bratu kancelarju. Tak izgovor je že sam po sebi jalov. Kako je mogel Trdina vedeti, kaj ravnatelj piše svojemu bratu? Ker nam nedostaja pismenih dokazov, ki bi zadostno opravičili Trdinov postopek, se nam vsiljuje edinole razlaga, da je možno, da je med reškim uradništvom krožilo mnenje, češ da je Trdina ovaden kot krivec. Možno je, da je kaj podobnega slišal tudi od dijakov samih, s katerimi je res občeval izven šole, kakor potrjuje njegov dnevnik iz 1865. leta. Možno je pa tudi, da je v svoji vinski družbi pri gostilničarju Virku kaj podobnega slišal. Pa četudi dopuščamo, da je krožila po mestu govrica, češ da je Trdina kriv dijaškega nereda in da je kot krivec ovaden višji oblasti, vendar ni bilo lepo, da je tožil brez zadostnih dokazov svojega predstojnika, zlasti ker ni mogoče trditi, da so izzvale tako izjavo neke višje narodne ali državne koristi.

Kaj je tedaj storil Mažuranić, ko je bil poklican, da se opraviči? Sklican je 20. novembra 1864 sejo profesorskega zbora in vpričo vseh profesorjev skušal izpodbiti Trdinove obdolžitve. Ker pa ni bil dnevni red izčrpan tega dne, se je seja nadaljevala tudi naslednji dan, na katero pa Trdina ni prišel z izgovorom, da tudi prejšnji dan ne bi prisostvoval seji, če bi bil vedel, kako se bo zadeva obravnavala. Zato mu je ravnatelj dal prečitati 22. novembra zapisnik nadaljevanje seje s pripombo, da naj odgovori nanj, kakor ve in zna. Trdina je res dal pismen odgovor.

Zaradi pomanjkanja prostora na tem mestu ni mogoče obravnavati vseh spornih točk,⁵⁵ ampak je mogoče navesti samo nekatere Mažuranićeve obrambne izjave. Pripomniti je treba, da se je Trdina v tem sporu vedel zelo nerodno. Pokazalo se je namreč, da so vse njegove obdolžitve visele v zraku. Ravnatelj je ugotovil, da ni proslave sv. Cirila in Metoda prepovedal on, pač pa profesorski zbor zaradi tega, da se ne bi pripetil kakšen incident. Trdina, ki ni imel zadostnega dokaza, je samo nervozno odvrnil: »Faktum stoji da nije bilo svečanosti i da su usled toga dijaci bili zlovoljni.«

Trdina se je opravičeval glede svoje izjave pred sodiščem, češ da je bil razburjen, ker so ga dijaki, ki so bili poklicani pred sodišče, spraševali: »Šta je to gospodine, da nas pitaju i za vas?« Na kar pripominja: »Sada sam bio osvedočen da sam zbilja tužen kano razdražitelj mladeži. Ovakova krivica razjarila bi i manje žestoku kerv nego li je moja.« Mažuranić je ta »razlog« ovrigel z ugotovitvijo, da so bili dijaki zaslišani 21., on pa 18. novembra, in da njihovo pripovedovanje pač ni moglo izzvati izjave, kakršno je Trdina podal pred sodiščem.

Ravnatelj je tudi ugotovil, da dijaki niso bili poklicani, da mu ob njegovem imenovanju zapojo podoknico. Trdina se je izgovarjal, češ da je mislil, da so bili poklicani, ker je »u tom smislu uzeo reči velikoga župana...« Iz celotnega Mažuranićevega elaborata se vidi, da je z lahkoto pobijal Trdinove obdolžitve. Sicer pa Trdina ni mogel vzdržati besednega dvoboja z Mažuranićem, ker mu je manjkalo dokazov. Tudi njegov pismeni odgovor ni stvaren, kajti v njem navaja stvari, ki nimajo prav nobene zveze s spornim predmetom. Tako pravi na primer: »Da sam prie 2 godine prestao ljubiti g. A. M. u mene te krivnje nebijaše.« Oponaša ravnatelju tisti »ukor« (ravnatelj trdi, da je bil samo opomin) zaradi odsotnosti pri šolskih mašah itd. itd. Kratko, Trdina bi bil moral, če se je že spustil v nepotrebno osebno borbo, vse svoje trditve pod-

⁵⁵ Spisi, ki se nanašajo na obravnavani spopad med Trdinom in ravnateljem, obsegajo nad 60 strani, in sicer: 1. Zapisnik kr. Zupanijskoga sudbenoga stola iz Reke od dana 18. Stud. 1863 saderžavajući osvade Terdine, izvadjen iz svezka razpravnih sudbenih spisah ob istom izgredu pod A. — 2. Zapisnik učiteljske izvanredne konferencije od 20. i sled. Stud. 1864. u dva dana deržane saderžavajuć a) odgovor Mažuranićev na osvade Terdinine, b) I. dio replike Terdinine pod B. — 3. Izpričanje Terdinino zašto da nije hotio dojtj na produženje one konferencije; kao II. dio replike pod C. — Tako nazvani odgovor Terdinin na moj (Mažuranić) odgovor koi sam deržao u produženoj konferenciji: Ovaj odgovor jest kao III. i dio njegove replike pod D. — 5. Moja (Mažuranićeva!) duplika pod E.

preti z dokazi, ne pa operirati z glagolom »čuo«. Na podlagi do sedaj znanega gradiva se lahko ugotovi, da je v tej zadevi pogorel.

Iz tega spora pa se je izcimila za Trdino zopet nova nesreča. Sicer se je v svojem odgovoru upravičeno razburjal, da je ravnatelj zadevo nesel pred profesorski zbor. Toda resnici na ljubo je treba priznati, da bi vsaka drugačna rešitev bila lahko še neugodnejša zanj. Ravnatelju, ki ga je ban naravnost poklical na zagovor, ni preostajalo drugega, kot da Trdino toži in se z morebitno dobljeno tožbo opraviči, ali pa da zaprosi višjo šolsko oblast za preiskavo. V obeh primerih bi bile posledice za Trdino še hujše, kot so bile. Pa tudi na ta način je prišel Trdina v neprijeten, ali bolje rečeno, v nevzdržen položaj. Mažuranić je namreč zapisnik o dvodnevni konferenci z vsemi spisi poslal banu v Zagreb. Zapisnik so seveda podpisali tudi vsi profesorji. Vprašanje je seveda, ali so bili o vsem, kar so podpisali, tudi resnično prepričani, ali so ga podpisali samo iz bojazni. Dejstvo je, da so ti njihovi podpisi pomenili za Trdino obtožbo, česar se je Trdina dobro zavedal, kakor je razvidno iz njegove Avtobiografije. Zaradi tega je svoje stanovske tovariše tako zasovražil, da jih ni od tedaj dalje niti na ulici niti v gimnazijskem poslopju ne pozdravljajl ne odzdravljajl njihovim pozdravom. Enako se je vedel tudi proti ravnatelju v letih 1863. in 1864., kakor ugotavlja ta v nekem aktu.

Mažuranić je uradno poslal vse zadevne spise 8. decembra 1864. v Zagreb. V spremnem aktu predlaga Trdini oster ukor in premestitev drugam. Prepričan je, da bo predlagana kazen toliko vplivala nanj, »da će se čuvati pred mladežju štogode neumestna ili za nju neshodna, bilo u školi bilo izvan škole govoriti, ter će moći verlo koristan učitelj biti.«⁵⁶

S tem aktom je bil poldrugoletni spor med Trdinom in ravnateljem Mažuranićem izročen višji šolski oblasti, oziroma banu⁵⁷ v odločitev. Napetost med njima pa tudi po tem času ni popustila, ampak se je še bolj zaostrija. Trdina ni sovražil zdaj samo ravnatelja, temveč tudi vse svoje tovariše. Nastal je prav mučen položaj, zlasti če pomislimo, da vsak tak nesporazum šolska mladina takoj opazi. Brez dvoma si je Trdina želel premestitev od tu, toda on je seveda kot obtoženec ni mogel pospešiti, temveč je moral čakati banove odločitve. Iz neznanih razlogov pa rešitve iz Zagreba ni bilo. Banu se ni prav nič mudilo. To zagonetno molčanje je najbrž oba nasprotnika prizadelo. Ravnatelj je postal zelo previden, Trdina pa tudi ni načenjal novih sporov. Vendar je bil odslej tako rekoč mrtev član profesorskega zbora. Svojega sovraštva do predstojnika in kolegov pa ni skrival, kakor pričajo razne beležke po njegovih dnevnikih in priznanje v Avtobiografiji. Ravnatelj je v nekem poznejšem uradnem aktu njegovo vedenje označil takole: »U privatnom životu, kao gradanin Terdina je divljak: beži svako ugladjenije družtvo, kao čitaonicu, kazinu, čiste gostione itd., pozvan u koju odličniju kuću (n. pr. k velikomu županu) sa svim učiteljskim tēlom na obēd, nedolazi; nepohadja ugladjena nikoga niti mu ne prima pohoda. Pri svoj neugladjenosti Terdina nije rečju prema nikomu ni u lice grub, on grubijanstvo i preziranje svoje samo činom pokazuje: nepozdravlja obično ni jednoga ugladjena ni odlična čovēka, dapače ni kolegah svojih, ni u istoj gimnazijalnoj sgradi pred očima mladeži, a pozdravljen od kolegah nevratja pozdrava nego pokaže ledja: jedini je ravnatelj kojega sada i pozdravlja i pozdravljen odzdravlja; ali godine 1863. i 1864. je i njemu svaki pozdrav pokazanjem ledjah odvratio.«⁵⁸

Čeprav je Trdinovo natolcevanje pred sodiščem še nekako razumljivo, dasi neutemeljeno, vendar je bilo tako vedenje ne samo nedostojno, temveč tudi krivično, zlasti do njegovih stanovskih tovarišev. Možno je, da je bil morda kakšen kolega proti njemu nerazpoložen iz Bog ve kakšnih razlogov,

⁵⁶ ASG, No. 208, 8. XII. 1864.

⁵⁷ Ban Šokčević je 29. XI. 1864 pregledoval to gimnazijo (Izvestje r. gimn. 1864/65). Torej samo 7 dni po konferenci, na kateri je ravnatelj pobijal Trdinove obdolžitve. Ni znano, ali je bil ban že na tem obisku poučen, kakšen je bil izid konference za Trdino.

⁵⁸ ASG No. 85, 15. VIII. 1866. Slično poročajo o Trdinovem vedenju tudi drugi. Prim. pripovedovanje F. Zaklja in Vukasovića Zivka dr. Ilešiću, Sn 1913, 294.

toda vsi člani profesorskega zbora pa tudi niso mogli biti taki podleži, kot jih označuje v BH in drugod.

Da je taka sodba krivična, o tem ni dvoma. Čudno je samo to, da je bil istega mnenja do konca svojega življenja, kajti kar je o tem povedal v Avtobiografskih pismih, se prav nič ne razlikuje od tistega, kar je zabeležil takoj po dogodkih v svoj dnevnik. V tem se najbolj kaže Trdinovo enostransko motrenje dogodkov in presojanje ljudi, ki ga zasledimo tudi v poznejših njegovih delih. Nikakor ni mogoče opravičiti njegovega vedenja v obravnavanem sporu edinole z napačnim prepričanjem.⁶⁰ Morda je res njegovo vedenje temeljilo na opravičljivi zmoti, vzlíc temu pa ne smemo prezreti njegovega priznanja v Spominih, češ da »ni znal formalnih šeg in vednosti«. Kljub svoji izobrazbi in kulturi je Trdina ostal vse življenje robot gorenjski kmet. Njegovo vedenje so označili za nekoliko »čudno« tudi taki, ki so ga osebno opazovali v poznejših letih.⁶¹ Zato lahko trdimo, da se je prav v sporu z ravnateljem najbolj jasno pokazal njegov značaj.

Ta dogodek z Mažuraničem se je nanizal na Trdinovo življenjsko nit prav v času, ko še ni bil prebolel duševne krize, ki mu jo je povzročil nesrečni prvi zakon. Zato ni čudno, če je padel v nekako zagrenjenost in da je zgubil vsako veselje do dela. Razumljivo je, zakaj je po letu 1860. umolknil v javnosti. Njegovo razpoloženje v tem času nam prav jasno osvetljuje pismeno opravičilo, ki ga je dal 14. aprila 1864 ravnatelju.

Ko so se namreč po zlomu absolutizma srednje šole pohrvatile, se je pokazala velika potreba po hrvatskih učnih knjigah. Zato je šolska uprava naročila profesorju Katkiću, Trdini in Kořineku, naj napišejo »sveobču poviestnicu«. Trdini je pripadel srednji vek. Dela se je lotil z največjo marljivostjo. Istočasno pa je zbiral gradivo iz zgodovine in zemljepisa za Šulekov »Rječnik znanstvenoga nazivlja«. To gradivo je ravnatelj odposlal v Zagreb 27. decembra 1863. Toda z zgodovino je Trdina kar odlašal. Ko je pa šolska uprava 16. IV. 1864 zahtevala od njega »pismeno očitovanje«, zakaj ni še sestavil svojega dela, je še istega dne izročil ravnatelju pismeni odgovor.⁶² V njem priznava najprej, da »s svakojakih sumnjah i grožnjah raztuženu, a još više ogorčenu... više putah mi se neće pisati«, češ da so se proti njemu »digle svakojake gerstne iztrage, sumnje i vragolije«, da je bil prej samo »überspannter Kopf i Ultra«, zdaj je »oktroiran za buntovnika« itd. In potem našteva še polno razlogov, zakaj se mu ne ljubi pisati zgodovine. Mažuranić mu je skušal razloge ovreči, toda brez uspeha. Prav ta resignacija je vzrok, da nam razen opisa Kraljevice, objavljenega v zagrebškem »Naše gore listu« l. 1864., in nekaj dopisov v »Pozoru« v tem razdobju ni prav ničesar napisal.

Sicer pa, kako naj bi tudi ustvarjal! Tridesetletni vdovec brez otrok, brez svojcev, z vsemi kolegi sprt, z ravnateljem v največjem sovraštvu, ki doma nima nikogar, komur bi potožil svoje gorje, ki v gimnaziji ne išče prijateljske besede, a v boljšo družbo ne zahaja. Kam naj se dene, kaj naj počne? Ni čudno, če je našel pot v gostilno. Rešitev ni bila najboljša, zlasti ker je bil premalo izbirčen pri iskanju gostiln. Ravnatelj uradno poroča, da Trdina »polazi najprostije kèrčme kamo dolaze samo bastiši (fakini) i kočijaši, i kamo drugi koi činovnik, ako još nije prekomérno obljubio dara Bakova, pod nipošto ne bi došao. Po danih prostih od škole skita se po seoskih kerčmah, a kažu da dobro pije, jer čujem da mu mnogo treba«.⁶³

⁶⁰ Da je bil napačno poučen, češ da je tožen kot krivec v Zagreb, dokazuje lastna obramba v odgovoru ravnatelju, kjer pravi: »Pripovedao sam jih (namreč obdolžitve!) in na svoju odbranu, budući sam bio krivo optužen; i sramotno potvoren.« Ali na to pripominja ravnatelj, da je zelo slabo poučen, ker mu vedno roji po glavi, da ga je tožil on, mestna in državna policija.

⁶¹ Avtor je osebno izprašal mnogo oseb v Novem mestu o Trdini.

⁶² Ta odgovor, ki obsega 4 strani velike pole, in Trdinova prošnja za reaktivacijo iz leta 1874. dokazujeta, da ni vedel, kaj spada v uradni akt. V obeh navaja stvari, ki nimajo s predmetom nobene zveze in so mu položaj kvečjemu poslabšale, nikakor pa ne poboljšale.

⁶³ ASG No. 85, 15. VIII. 1866. Prim. tudi sporočilo dr. Banjavčiča, v Sn 1913, 319. Prim. tudi priznanje in opravičilo Trdinovo BH, 241/42.

V kolikor mu prosti čas ni dopuščal delati izletov v bližnjo in daljno reško okolico, se je res največ mudil po gostilnah. Zadnja štiri leta svojega bivanja tod je zahajal največ k Florijanu Virku, gostilničarju »Pri štirih vratih«, kjer je bil tudi na hrani. Tu se je sestajala Trdinova stalna vinska družba, imenovana »primorski megeci«. On je bil njen zapisnikar, menda tudi blagajnik, kakor pričajo beležke v njegovih dnevnikih. Družba najbrž res ni bila najprimernejša. Toda tudi Virk, Trdinov sošolec, doma iz Mengša, ni bil na najboljšem glasu. O njem piše ravnatelj: »Nu ovde se u Rěci nemože popraviti već sbog njegova prijateljevanja s ovděšnjim najprostijim kěřčmarom Florjanom Virkom, koi mami djake k sebi, i daje jim na věru piti.«⁶⁴

Čudno je le to, da se Trdina ni mogel otresti Virka, čeprav ga tudi sam ni cenil; saj ga imenuje v neki beležki »bika in svinjo obenem« in celo ve, da ga je »osvinjal že marsikdaj«. ⁶⁵ Govorice o Trdinovem druženju z dijaki po gostilnah, o njegovem pijančevanju so mogle izvirati samo iz Virkove gostilne.

V takem ozračju je poteklo šolsko leto 1864/65., a iz Zagreba še ni bilo nikakršne odločitve. Ravnatelj je v končnem izveštju za šolsko leto 1864/65. prav na rahlo ponovil svoj predlog o Trdinovi premestitvi, ali v Zagrebu se jim ni mudilo. Ker se tudi med počitnicami položaj ni razčistil, je moral Trdina začeti tudi šolsko leto 1865/66. z negotovostjo.

Šele 10. januarja 1866 je prejel Mažuranić od predsedstva nam. vieća vprašanje, ali je še vedno za Trdinovo premestitev, ali niso morda postali odnošaji Trdine do zavoda in ravnatelja povoljniji in ali se niso spremenili tudi nazori ravnateljstva o tej zadevi, zlasti ker je bil v zadnjem izveštju »Terdina istodobno opisan kao věrstan učitelj«. ⁶⁶

Ravnatelj je po uradni dolžnosti poklical Trdino 11. januarja v pisarno in mu sporočil, da lahko ostane tukaj, če hoče, če ne, ga bodo premestili v Varaždin ali Osijek. Trdina si je izprosil kratek rok za premislek, istega dne popoldne pa je že odgovoril ravnatelju, da želi biti premeščen v Varaždin. ⁶⁷ Ravnatelj mu je odgovoril: »Pa u božje ime, věrujte mi, da mi je žao. Směm li najaviti namestničkomo věću, da ste s preměštjenjem podpunoma zadovoljni?« »Jaz odgovorim,« piše Trdina v dnevniku, »da naj le in tako čakam zdaj višje odloke. Mislim, da o veliki noći vzal bo Janez romarsko palico v roko in bo zapustil v božjem strahu hrvaško primorje.« ⁶⁸

Mažuranić je še isti dan odgovoril v Zagreb, da je sicer že dvakrat predložil Trdinovo premestitev, vendar je od prvega predloga preteklo že nad eno leto, a ravnateljstvo da se ne more pritoževati čezenj, zato tudi ne more v tretjič trditi, da bi bilo bolje, če bi bil premeščen. Ker pa Trdina sam želi premestitev, predlaga ravnateljstvo edino iz tega razloga njegovo premestitev v Varaždin, »gde bi zadovoljniji budući, koristniji mogao biti nego li u Rěci«. ⁶⁹

Trdina se je oddahnil, Mažuranić pa tudi! Trdina je žaloval za »najsrečnejšimi leti«, ki jih je preživel v Primorju, Mažuranić pa za sposobnim učiteljem. Da je bilo Mažuraniću res žal za Trdino, smemo popolnoma verjeti, ker ga je uradno velikokrat pohvalil. Na nekem mestu se celo opravičuje banu zaradi tega, češ da ga je ves čas zato »štedio i nęgovao iz jedinoga razloga, da ovomu gimnaziju sačuvam onako věrstna učitelja, jer sam ga toliko cenio, da sam mislio, da bi ga težko drugi jednako sposoban učitelj ovdě zaměnio«. ⁷⁰

Sodelovanje med njima vendar ni bilo mogoče. Trčila sta drug ob drugega dva popolnoma nasprotna si značaja. Mažuranić, uradnik starega kova, Trdina demokrat, prepojen z novimi idejami; prvi lojalec, kompromisar, drugi brez-

⁶⁴ ASG No. 208, 8. XII. 1864.

⁶⁵ Dnevnik II, 1 (8. I. 1866).

⁶⁶ ASG No. 2270/pr. Zagreb 8. I. 1866.

⁶⁷ V Trdinovi zapuščini se je ohranil dnevnik, v katerega je Trdina natančno zabeležil razgovor med njim in ravnateljem. Ob tej priliki je dal o svojih kolegih tisto izjavo, ki jo dokumentira opomba 59. Za Varaždin se je odločil zaradi Cene, ker jo je nameraval zasnovati, glej BH, 72 in 73.

⁶⁸ Dnevnik II, 28.

⁶⁹ ASG No. 7, 11. I. 1866.

⁷⁰ ASG No. 208, 8. XII. 1864.

kompromisni radikalec; prvi človek finih navad, drugi preprosta kmečka narava. Bilo je torej za oba bolje in nujno, da se čimprej razideta. To pa je bilo zopet prepuščeno višji šolski oblasti v odločitev.

Predsedstvo nam. vieća je 18. februarja 1866 na podlagi Mažuraničevega odgovora predložilo Trdinovo premestitev dvorski kancelariji. V predlogu je nanizan historiat spora, uradni postopek po sporu, ravnateljev končni odgovor in utemeljitev zagrebškega predloga. In sicer pravi predsedstvo, da predlaga, ker ravnateljstvo gimnazije »ne dèrži premeštenje njegovo (Trdinovo) iz obzira javne službe više neobhodno potrebitim«, premestitev Trdine, ker je sam izrazil to željo in ker se je prepričalo, »da se razdor izmedju Trdine i njegovih drugovah još nije ustalozio«, pa se boji slabih posledic za zavod. Dalje predlaga, naj se Trdini »za netemeljite osvade proti ravnatelju i za sablaznjiva politička očitovanja podieli strog ukor«, naj se mu odrečejo potni stroški, toda pusti dosedanja plača.⁷¹

Ta zagrebški, ali bolje rečeno, banov predlog je dvorska kancelarija na Dunaju odstopila 23. III. 1866 »Präsidium-u d. k. k. Unterrichtsrathes«. Omenjeno predsedstvo pa ga je odstopilo sekciji za gimnazije, ki je na svoji seji 18. junija o tem sklepala pod predsedstvom dvor. svet. Haimmerla in ob prisotnosti še štirih članov, med katerimi je bil tudi Trdinov vseučiliški profesor grščine — Bonitz.

Na podlagi podanega mnenja te sekcije je dvorska kancelarija odločila in 8. VII. z dopisom br. 2493 sporočila banu, da se Trdina ne more kazensko premestiti v Varaždin, ker pa premestitev sam želi, naj se v začetku šolskega leta 1866/67. premesti v Varaždin z dosedanjo plačo. Obenem pa naj se mu prizna pavšalni znesek za potne stroške, čeprav mu po pravilih ne pripadajo, toda »s obzirom na priznanje, koje se daje njegovu didaktičnom delovanju, i za neizverči ga materjalnoj nevolji, koja bi ga u izvèršivanju zvanja sapinjala«.⁷²

Na podlagi te odredbe je nam. vieće z odlokom br. 10588/2138 z dne 18. VII. 1866 premestilo Trdino v Varaždin. Dvorski kancelariji pa sporočilo, da je »sub spe rati« Trdini že odreklo potne stroške, ker bi »tako izvanredna blagost bila podobna samo odobravati toga, inače sposobna učitelja, u opaženu opet od nekoga vremena sumnjivu inače ponašanju njegovu, koji će možda doskora dati povoda ozbiljnijemu postupku proti njemu«. Ta odlok je dvorska kancelarija sprejela v vednost 30. VII. 1866.

Tako je bil, hvala Bogu, končno poravnán spor, ki ga je pred petintridesetimi meseci zanetil neznanen dijaški nered, razpihala pa nesrečna Trdinova narava. Dobro bi bilo, ko bi bila s tem zadeva res končana. Toda zla usoda je hotela drugače. Žalostno je namreč dejstvo, da je zadnji akt, ki je zacelil Trdinovo triletno rano, že sprožil novo zadevo, ki je zapečatila njegovo usodo. Zgornja, uradno napovedana grožnja se nanaša na Trdinovo razlaganje hrvatske literature v višjih razredih.

Po zlomu absolutizma, ko je postal hrvatski jezik tudi učni jezik v srednjih šolah, ni bilo za hrvatski jezik in za staroslovenščino potrebnih učnih knjig. Ker je bila dvorski kancelariji predložena »Osnova napatka za predavanje hèrvatske literature«, je kancelarija z odlokom br. 3500 z dne 10. januarja 1862 odločila, naj se »U tomu predmetu posebice sasluša Viekoslav Babukić«.

Ban Šokčević je dne 23. septembra 1863 poslal na ravnateljstvo gimnazije dopis No. 12573/2512, naj se ono dogovori »s redovitim učitelji jezika hèrvatskoga i s inim učiteljskim zborom, kako bi se već početkom školske godine ovaj posao započeo«. In 29. oktobra 1862 je kancelarija z aktom 3180/671 izdala »Privremeni propis za nauku hèrvatskoga jezika na srednjih učilištih kraljevine Hèrvatske i Slavonije«. Točka 8. pravi: »Dok za poviestnicu hèrvatske literature ne bude posebne učevne knjige mora se za shodno naučanje toga predmeta po zahtevu osnove ostaviti privatnoj marljivosti dotičnih

⁷¹ KZAZ br. 554/142 Zagreb 18. II. 1866.

⁷² KZAZ br. 732/210 Beč 1866 (23. III. in 8. VII.).

učiteljah.« Točka 9. pa, naj učitelji marljivo »prouče« v »Organisationsentwurfu« strani 127 do 140.

Ali je ravnatelj na pobudo teh dopisov kaj ukrenil ali ne in ali se je še posebej o tej zadevi dogovarjal s Trdinom in ostalim profesorskim zborom, iz uradnih spisov ni razvidno. Tudi Trdina nikjer ne piše o tem. Točno je le to, da je od leta 1862. poučeval zgodovino hrvatske književnosti v treh najvišjih razredih, dasi za to stroko ni imel predpisane šolske kvalifikacije. Prav to razlaganje, ki je bilo predvsem prepuščeno njegovi lastni pobudi in preudarnosti, ga je zapletlo v nasprotje s šolskimi oblastmi. Ta zadnji pa tudi usodni spor se je razvijal takole:

Z odlokom br. 558/p. z dne 27. maja 1865 je bil imenovan za drugega šolskega nadzornika s pravico nadzorovanja srednjih šol Janko Jurković.⁷³ Meseca maja leta 1866. je prvič nadzoroval to gimnazijo (poprej Rački). Dne 28. maja je dal Jurković ravnatelju Mažuraniću tale pismeni nalog:

»S Hèrvatskimi zadaćami VIII. razreda predložene su mi i ovdě priklopljene bilješke učenika Adolfa Jakšića o hèrvatskoj literaturi, po tumačenju profesora Ivana Terdine, ter sam tako neznam po kom in zašto, upravo izazvan, da ih pročitam.

Učini to, moram iskreno izpovèditi, da sam se snèbivao, videć, u kakovu se duhu odgojava dio mladeži, svojevreme upravi Vašoj povierene, i kakova joj se ucepljuju politička i religiozna načela.

S toga deržim za svoju svetu dužnost, obratiti pozornost Vašu na ovaj rukopis, koj prilažuć pozivam Vas službeno, da stvar po njenoj važnosti izvidite i po rezultatu dalje uređujete.«⁷⁴

Mažuranić je prečital beležko učenca VIII. razreda Adolfa Jakšića in zbral v dvaindvajsetih točkah vse tiste stavke, »koje je kao podosnovu iztragi zabilježio školski nadzornik u rukopisu učenika Jakšića«.

Inkrimirane točke zajemajo v kratkem naslednjo vsebino:⁷⁵

1. »Politički ciganin« Kvaternik je kot orodje avstr. vlade delal v saboru 1861. proti slogi z Madžari.
2. Kuzmanić je v Dalmaciji deloval proti Srbom, pozneje proti Hrvatom.
3. Leopold je dal odsekati glavo Frankopan, da se je lahko polastil njegovega premoženja.
4. Odpadništvo Dalmacije.
5. Gubec se je rodil 300 let prezgodaj.
6. Kurelčeva kritika nekaterih pesnikov »o paklu i kojekakvih ludorijah«.
7. Razlika med starejšimi hrv. pisatelji in tedanjimi pokvarjenimi materialističnimi ljudmi.
8. Govori o škodi, ker niso klasično izdani starohrvatski pesniki.
9. Suzana (Marulićeva) se ne vda skušnjavi dveh starih popov. »Nu to nije baš nikakva kriepost odoljeti mercinam sèdim.«
10. Razlaga postanek trsatske božje poti in zavrača Marijino letenje po zraku iz Loretta na Trsat.

⁷³ Izvestje o kralj. viš. gimnaziju u Rěci 1864/65. Jurković Janko, hrvatski pisatelj (* 20. III. 1827 v Požegi, † 20. III. 1889 v Zagrebu) je bil od 1852 do 1887 na raznih položajih v državni službi, seveda v prosvetni stroki (NE 207). Trdina piše o njem v LZ 1906 kot o največji ničli. Sodba je brez dvoma krivična, ker Jurković osebno ni bil zainteresiran v Trdinovih zadevah, posloval je le po svoji uradni dolžnosti. Trdinov sum o Jurkoviće-
vem osebnem sovraštvu ni dokazan; neokusno je tudi njegovo natolcevanje ali obreko-
vanje o imenovanju za šolskega nadzornika.

⁷⁴ ASG No. 85, 28. V. 1866 s podpisom Janka Jurkovića, škof. nadz. Trdina je, ne da bi kdo zahteval, priložil k šolskim zvezkom VIII. razreda tudi beležke učenca Jakšića, ki jih je ta v razredu zapisoval po Trdinovi razlagi hrv. književnosti.

⁷⁵ V dvaindvajsetih točkah so zbrana tista mesta, ki jih je ravnatelj Mažuranić na podlagi svoje prve preiskave vnesel iz Jakšićevih beležk v uradni akt. Iz beležk sedmošolcev pa je na koncu sumarično dodal le posamezne besede, ki da jih je Trdina v razredu izustil med predavanji. Jakšićeve beležke je, žal, le v izvlečku objavil dr. Ilešić v Sn 1913, 294–303. Ker je Ilešić objavil gradivo po svojem okusu, uradne obtožnice pa ni poznal, niso vsa inkriminirana mesta objavljena. Zaradi te le delne objave Ilešićevo gradivo za primerjavo z Mažuranićevo obtožnico ni uporabno. Dr. Ilešić je objavil prav tako le delno beležke takratnega sedmošolca Andreja Pavlovca. Te beležke se v nobenem uradnem aktu ne omenjajo. Tudi v obtožnici se ne nahaja gradivo iz Pavlovčevih beležk.

11. Hvali tukajšnjega advokata Derenčina.
12. Govori, zakaj so nastali jezuiti, ki so se »u policiote paklene promenili«.
13. Kmet je »temelj religioznomu i političkomu životu«, a ga vendar vsakdo jaha.
14. Kanižličev »Kamen Smutnje« je delo polno »zlobe i sotonske mržnje« izpod peresa »naduta popa«, ki se »perfidno« bori proti slogi z »brati«.
15. Raić ni klasik, ampak »šarlatan, škribent, lopov«.
16. Svetić (magarac) »najtaštiji među serbskimi pisci«.
17. Nekoč je bila krasna ustava v Hrvatski.
18. Govori o demoralizaciji visokega plemstva.
19. »Njemačka kultura donese u gradove bludnice.«
20. Dijaško življenje pred 1848.
21. Ureditev Francije je liberalistična.
22. Vzroki nesloge med Srbi in Hrvati.

Obtožnica dalje navaja, da je Trdina v VII. razredu 1. razlagal sodobne politične stranke in jih subjektivno hvalil ali grajal. 2. Sodobnike imenuje z izrazi: »Bedak, glupak, lopov, izdaica, smetenjak,⁷⁶ magarac, magaretji, poštenjak, nepošten izrod, slobodnjak ili liberalac, natražnjak, birokrat, pseudo-lojalni liceměrac, pokarbonirani čovo, ljudi podli, svinja, prase, lump, potepuh, bradato bratimstvo serbsko.« 3. Govori tudi o netiskanih delih.

Ko je ravnatelj zbral, kar se mu je zdelo obtežilnega, v dva in dvajset točk, je poklical 19. julija Trdino v pisarno in ga vprašal, ali izpričujejo inkriminirane točke njegove besede. Trdina je popolnoma zavrgel ali pa le deloma priznal 16 točk, toda 5., 9., 10., 19., 21., 22. točko je označil za svoje razlaganje. Ravnatelj mu je predlagal, da bo naredil najboljše, ako bo zanikane točke vpričo njega v razredu preklical. Trdina na to ni pristal, češ da bi trpel njegov ugled. Ravnatelj je odpustil Trdino in poklical predse učenca Jakšića. Ko mu je prebral inkriminirane točke, jih je Jakšić vse označil za svoj dodatek, tudi tiste, ki jih je bil malo prej Trdina priznal za svoje. Na ta način je moralo priti do katastrofe.

Mažuranić je opozoril Trdino, da je zaradi Jakšićeve samoobtožbe primoran sklicati sejo profesorskega zbora, ki bo moral Jakšića izključiti iz šole. Tega se je Trdina zelo ustrašil in, da bi rešil dijaka, je prevzel vso krivdo nase. Sedaj pa je zahteval ravnatelj od njega pismeno izjavo; to je Trdina tudi res dal; glasi se: »Upitanu za to priznati mi je, da je historija hěrvatske literature, kako ju je sastavio Jakšić, po svojem sadržaju i smislu svakako moja, nu to se razumieva samo po sebi, da sam tumačio ja stvari obširnije, da sam razjasniovao poblize i točnije, nego se bez stenografije dađe napisati. Molim dakle, da mojemu milomu učniku Jakšiću za onaj rukopis nebude prigovora kakova ili kvara, sve padni na mene i samo na mene, da se ne čini krivica.«⁷⁷ S to izjavo je bila Trdinova usoda zapečaten, kajti s tem je bila verodostojnost obeh zaslišanih močno omajana. Poleg tega pa pripominja ravnatelj na gornjo Trdinovo izjavo, da se je prepričal na hospitacijah, da Trdina tako počasi govori, da se zdi, kakor bi diktiral, ne pa predaval.

V spremnem aktu se ravnatelj opravičuje, ker se čuti kot nadzorni funkcionar krivega, takole: »Mene je Trdina varao, jer kad sam god na njegovu predavanju hospitirao, onda je lukavo obzirnije i opreznije govorio, tako da mi se je dopadalo njegovo predavanje. Vidio sam, da učenici bileže njegovo predavanje: ali nisam slutio, da on u mojoj nenazočnosti drugačije predaje nego li preda mnom, pak zato nisam ni mislio, da bi trebalo i rukopise učenikah pregledavati.« Končno predlaga, naj se »učitelj Ivan Terdina kao veroloman i pogibeljan čověk ovčas obustavi od učiteljske službe i tomu shodno od platje« in da se predloži dvorski kancelariji za defenitivni odpust iz državne službe.⁷⁸

⁷⁶ Tako je imenoval ministr. predsednika Schmerlinga, kar je bilo še posebno obtežilno.

⁷⁷ KZAZ Br. zapis. 3373/970 Beč 1. IX. 1866.

⁷⁸ ASG No. 85, 15. VIII. 1866.

Na osnovi rezultata ravnateljeve preiskave je Jurković sestavil obširno poročilo, katero je ban Šokčević poslal dvorski kancelariji na Dunaj pod br. 1183/pr. dne 24. avgusta 1866 in obtožil Trdino: »...da se u točkah tamo navedenih izražuju i brane na samovoljnu tumačenju, izvratjanju činah, da i izmišljotinah osnovana načela i mnjenja vjeri i moralu kèrstjanskomu protivna, deržavnoj vladi neprijateljska i pogubna, da se nadalje podtiče u njih meržnja proti čitavim stališem, političkim strankama, kao i pojedinim imence navedenim osobam, riečju, da se u njih duh skroz prevratan, kojega zastupniku imala bi se odreći svojstva, nužna valjanu državljaninu i članu društva ljudskoga u obće, a nekamoli ona, koja se zahtjevaju od učitelja i odgojitelja mladeži.«

Ker ima ban Trdinovo krivdo za »koliko golemom, toliko dielom izravno a dielom neizravno« dokazano, misli, da bi pomenilo imeti Trdino še nadalje v službi, »očitoj pogibelji izvèrgavati najviše interese odgojenju mladeži«, zato predlaga, da se Trdina »bezuvjetno i odmah odpusti iz učiteljske službe«.

O tem banovem predlogu je dvorska kancelarija sklepala 30. avgusta pod predsedstvom »kancelara c. k. podmaršala baruna Kussewicha-Samoborskoga« ob prisotnosti dr. Jellachicha-Bužinskoga, Utiešinovića in »perovodje Stankovića kao izviestitelja«.

Sklep kancelarije pomeni poraz za ravnatelja, Jurkovića in bana. Pravna lekcija za nje se glasi: »Kraj sve pripravnosti uporabiti svu strogost zakona proti takovoj zlorabi zvanja učiteljskoga, nemože se ipak dvorska ova oblast oglušiti tomu, da izragom vodjenom doslie proti okrivljenomu učitelju Terdini nije posvema na čisto izveden učin krivnje njegove, i to ponajviše rad toga, što pri toj iztrazi nije zadovoljeno postojećim u krieposti formalnim propisom.«

Treba je bilo namreč ugotoviti, ali so Jakšičeve »bilježke posvema istovietne s predavanji rečenoga učitelja odnosno da su rieći Terdinine izuštjane pri predavanju u učioni, što je baš u predmetu ovom veoma bitno i odlučno«.

Potem se naštevajo vse med preiskavo storjene pomanjkljivosti, zaradi katerih kancelarija »iz formalnih obzirah« ne more že sedaj izreči disciplinske kazni, temveč prosi bana, naj uvede proti Trdini »formalnu disciplinarnu izragu po školskomu nadzorniku«. Ta rešitev pa ne sme biti vzrok, da se Trdina »obustavi od službe i platje za vrieme iztrage«. ⁷⁹

Dne 1. septembra je Mažuranić obvestil nam. vieće, da bo prišel 2. septembra po privatnih opravkih v Zagreb in da bo ta čas vodil ravnateljske posle katehet Mihić. Ban pa ga je 3. septembra brzojavno obvestil, da mora ostati še tam in Trdina tudi. Še isti dan je katehet Mihić brzojavil v Zagreb, da je ravnatelj že odpotoval, a Trdina je še tod.

Dne 7. in 8. septembra je vodil Jurković preiskavo proti Trdini. Najprej je zaslišal dva Trdinova učenca, ki ju je našel v mestu, Juraja Cattia in Ivana Holzabeka, potem pa še Trdino.

O uspehu te preiskave je ban poročal dvorski kancelariji 17. septembra. Ker med uradnimi akti ni Jurkovićevega zapisnika o preiskavi, ni mogoče ugotoviti, kako je preiskava potekala. Banovo poročilo samo poudarja, da je bilo od učencev VIII. razreda »osujetjeno najjače sredstvo, kojim bi se bila mogla konstatovati istovjetnost bilježakah učenika Jakšića s predavanji učitelja Terdine«. To pomeni, da so učenci svoje beležke poskrili ali uničili. Kancelarija je že prej zahtevala, da se morajo Jakšičeve beležke primerjati z beležkami drugih osmošolcev.

Tudi ustno zasliševanje onih dveh učencev »ostade bez bitnoga rezultata, buduć da odgovori njihovi biau negativni«. Trdina pa je priznal za svoje »što izravno, što neizravno« samo točke 5., 6., 8. in razen ene besede 15. in 16., torej samo manj važne točke. Toda, poudarja poročevalec Jurković, Trdina ni tudi v tej drugi preiskavi preklical svoje prejšnje izjave, da »historiju hèrvatske literature, kako ju je sastavio Jakšić, po sadržaju i smislu priznaje svakako svojom«, obenem je še izjavil, »da je deržao, da u smislu bilježakah

⁷⁹ KZAZ Br. zapis. 3373/970 Beč 1. IX. 1866.

Jakšičevih može predavati u javnoj učionici, ter da je i sbilja predavao«. Jurković »smatra Terdinu nesposobnim za učitelja kao odgojitelja mladeži«. Ban pa je ponovio svoj predlog o odpustitvi Trdine iz »učiteljske službe«.⁸⁰

O banovom poročilu, ki je prispelo na Dunaj 20. IX., je razpravljala dvorska kancelarija že 22. IX. in sklenila, »da se iztraga vodjena proti Terdini odstupi nadležnom sudu kaznenomu, ter da se rečeni učitelj odmah obustavi od službe i platje«.⁸¹

Ta odlok dvorske kancelarije je nekoliko presenetljiv, ker je ban v svojih poročilih vedno poudarjal, da se mu zdi v Trdinovem primeru odveč, iskati »strogo pravne dokaze«, in vendar je kancelarija izročila zadevo sodišču. Iz uradnih spisov ni mogoče dognati, ali je šlo v tem uradniškem dvoboju res za dve različni pravni stališči, ali je bilo vmes morda kakšno osebno nasprotstvo med banovim poročevalcem Jurkovićem in dunajskim poročevalcem Stančevićem. Še bolj je zagonetno dejstvo, da je ban v prvem poročilu zahteval, da se Trdina odpusti »bezuovjetno i odmah« iz službe, v vseh poznejših poročilih pa je te dve besedi opustil.

Dne 17. septembra je ban sporočil gimnazijskemu ravnateljstvu, naj obvesti Trdino, da mora do nadaljnjega ostati tukaj.⁸² Dne 26. septembra 1866 pa je bil v Zagrebu podpisan odlok, s katerim je bil Trdina suspendiran, zato mu je šla od 1. oktobra dalje le tretjina plače. O tem ga je obvestil ravnatelj namestnik, katehet Mihić, 28. septembra.⁸³

Zdaj je šele Trdina vedel, pri čem je. Njegovo suspendiranje je povzročilo v krogu znancev veliko razburjenje. Kakor sam pripoveduje, so splošno govorili, da bo več let zaprt. Prijatelj Kurelac ga je celo prosil, naj v zaporu pridno piše. Tudi v časopisju je začelo odmevati. Zagrebški »Pozor« je objavil 11. oktobra krajšo izjavo šestnajstih Trdinovih učencev.⁸⁴

Nekoliko nerazumljivo je, da so slovenski časopisi o Trdinovi preiskavi in suspenziji molčali, le celovški Slovenec je redno objavljaval o tem po hrvatskih časopisih posnete vesti.⁸⁵ Zanimivo je dejstvo, da je Slovenec že 21. novembra na strani 376 poročal: »Ravnokar smo zvedeli veselo novico, da se je slavni naš rojak g. prof. Trdina v preiskavi, katero je imel in zaradi ktere je bil odstavljeno od učiteljske službe, popolnoma opravičil.« To vest je moral prejeti prav zaupno, mogoče od samega Trdine, kajti o uspehu sodne preiskave je bil celo ban obveščen šele 23. januarja 1867. Vest je torej morala priti s sodišča.

Sodeč po neki Trdinovi beležki v dnevniku z dne 4. maja 1868, je moral celo sodnik imeti nekake sitnosti zaradi Trdine: »Z veseljem sem izvedel,« piše Trdina, »da je zopet rehabilitiran Hrgeršič, ki je imel v moji pravdi preiskavo in je svetoval sodbi, da tožbo zavrže, kar je tudi storilo.«

V javnosti še niso bili potihnili glasovi o Trdini. O božiču se je zbralo 124 dijakov z Dunaja, Gradca in Zagreba in so poslali daljšo izjavo »Nar. Novinam«. Celovški Slovenec jo je v prevodu ponatisnil 12. januarja 1867. Kakor kažeta obe izjavi dijakov plemenito nagnjenje do svojega učitelja, sta vendar zgrešili svoj cilj. Na merodajne osebe sta naredili slab vtis. Zlasti je ban poudarjal, da sta »žalostni plod Terdinina nauka«, ker razvijajo v njih dijaki, hoteč braniti svojega učitelja, »razvratne« in »pogubne nazore«. Nikakor ni bilo pametno, da so drugo izjavo podpisali tudi taki dijaki, ki jih Trdina ni učil, ker so ji s tem dali popolnoma drugo ozadje. Trdina je bil na izjavi dijakov zelo ponosen, saj se je na nju skliceval še leta 1874., ko je prosil za reaktivacijo. Najbrž je prezrl smisel stavka: »zavolj tega obžalujemo naše mlajše brate, ki v resnici zaslužijo boljše šole, ki te ne bodo imeli, da

⁸⁰ KZAZ Br. 1275/pr. Zagreb 17. IX. 1866.

⁸¹ KZAZ Br. 3667 Beč 23. IX. 1866.

⁸² ASG No. 1275/pr. Zagreb 17. IX. 1866. S tem aktom je bila torej Trdinova premeštev v Varaždin preklicana. Dekret o premeštvu je Trdina prejel že 24. julija 1866.

⁸³ ASG 1336/pr. Zagreb 26. IX. 1866 in Br. 197, 28. IX. 1866.

⁸⁴ KZAZ Br. 429/pr. Zagreb 27. III. 1867. To izjavo, ki je polna »krilatic«, je objavil v prevodu 20. oktobra tudi celovški Slovenec. Iz uradnih spisov se vidi, da so uradni krogi v Zagrebu prav s to izjavo utemeljevali škodljivo vzgojno delovanje profesorja Trdine.

⁸⁵ Glej S 1866 z dne 10., 13., 20. oktobra in 21. novembra.

bi pod Tvojim vodstvom z željo in ljubeznijo... šolskim naukom se posvečali.« Ali ne pomeni ta stavek že napoved Trdinovega odpusta iz službe?⁸⁶

Najplemenitejšo gesto v prid svojemu učitelju je pokazal učenec Jakšić. Vendar pa je Trdini več škodil kot koristil, ker je zagrešil več napak. Prvo napako je naredil, ko je prevzel nase tisto, kar je Trdina že priznal, drugo z izjavo, ki jo je dal ravnatelju:

»Nemojte misliti, gospodine, da je g. prof. Terdina mene pokvario. Ja sam već prije onakav bio. Mogu Vam po duši izpovéditi, da ja nisam u Reku došao, kako sam prije govorio, da se talijanski naučim; nego čuvši u Zagrebu od njegovih bivših djakah, kako on predaje, došao sam ovamo, da još i njega čujem. Ja se s njim slažem u svih njegovih načelih; on mi iz dna duše govori, ali on toga nije učinio, ja sam već došao takav.«

Tretjo napako pa je storil s svojo prošnjo, ki jo je 21. marca 1867 naslovil na dvorsko kancelarijo, naj ta Trdini »vрати učiteljstvo«. To namreč ni prošnja za Trdino, ampak naravnost strahovit napad na ravnatelja Mažuranića.⁸⁷ Ni znano, ali jo je Jakšić napisal na svojo pobudo ali na pobudo koga drugega, a tudi ni znano, ali je imel za to privolitev Trdine.

Vse Jakšićevo prizadevanje pa je ban označil kot »živ prikaz skrajne zabljudelosti, žertva nauka njegova« (Trdinova) in da se trudi »očito fanatičkim požertvovanjem sama sebe, da zašiti učitelja svoga«. Učinek vsega napora je bil prav nasproten, kot bi moral biti.

Šele 30. marca je ban poročal dvorski kancelariji, da je »banski sto« odgovoril 23. januarja in 16. marca pod br. 299 in 1679, da sta »županijski sudbeni sto« v Zagrebu in Fiume »prijavu proti učitelju Terdini glede kašnjevih činah na svojo nadležnost spadajućih kao za kazneni postupak neprikladnu zabacila«. Mogoče je bil Ban vesel takega odgovora sodišča, saj ni on predlagal, da se Trdinova zadeva izroči sodišču, ampak dvorska kancelarija. In na osnovi tega odgovora jo je zagodel dvorski kancelariji, češ da je zadeva prispela do tiste rešitve, ki jo je on že v aktu br. 275 predlagal, namreč odpust Trdine iz državne službe. Zato predlaga ponovno isto rešitev in prav patetično vzklika: »Ako čovjeku, kao što je Terdina, u urednu društvu ljudskom još igdje mjesta biti može: u školi mu ga, po mom podpunom uvjerenju, doista biti nemože.«⁸⁸

Toda na Dunaju niti na ta banov vzklik niso pohiteli. Dvorska kancelarija je vso zadevo izročila 16. aprila predsedstvu »Unterrichtsratha«, da dá »einen competenten Ausspruch darüber, ob Terdina in seinen diesbezüglichen Vorträgen und insbesondere in den ihm zur Last gelegten Stellen derselben, die ihm als Lehrer gezogenen didaktischen Grenzen in dem Masse überschritten hat, ... um die wider denselben beantragte Massregel als gerechtfertigt erscheinen zu lassen«.

Tudi sedaj ni bilo nikake odločitve. Trdini, ki je moral živeti že osem mesecev ob tretjini plače (315 gold.), se je brez dvoma mudilo. Zato je 2. junija ob 5. uri in 30 minut poslal na Dunaj tole brzojavko:

»Kroatische Hofkanzlei Wien

Molim povratiti mi služba placu, jer nisam nista kriv, Iztraga traje vec godinu danah Terdina Profesor.«

Verjetno je, da je ta brzojavka pospešila postopek, zakaj 17. junija se je sestal »Unterrichtsrath« pod predsedstvom dvornega svetnika dr. Haimerla. Prisostvovali so še: Bonitz, Gernerth, Gschwandner, Hohegger, Ptaschnik, Reuss. »Nastavno vieće« je poslalo obrazložitev Trdinove krivde in soglasen sklep dvorski kancelariji 18. junija, a ta je pod predsedstvom barona Milana

⁸⁶ V tej drugi izjavi so dijaki zapisali tisto frazo, ki jo je Trdina poudaril že v odgovoru ravnatelju, da ne bo sestavil zgodovine: »Slobodne rieči iz slobodne duše svoje.« Trdina se je pozneje zavedel nevarnega smisla te fraze, pa jo je primerno razložil v BH 174.

⁸⁷ KZAZ Kor. Br. IV. 1404/352 primljeno 23. III. 1867.

⁸⁸ KZAZ Br. 429 Zagreb 30. III. 1867., primljeno u Beču 1. IV. 1867; IV. 1491/378.

Kusevicha ob prisotnosti Jellachicha, Ivana Danbachyja Doljskega kot poročevalca, Ognjeslava Utiešinovića in dr. Livija Radivojevića pretresala to poročilo 21. junija 1867.

Dne 26. junija je dvorska kancelarija odposlala banu končen odlok o Trdinovi zadevi. V tem odloku je v prvem delu obrazložena krivda Trdine, kakor jo je ugotovil v svojem predlogu »Unterrichtsrath«. Trdina je namreč »sasvim pustio iz vida granice, koje su obće opredieljene obuci literarno historičkoj«, zlasti ker je vnesel v predavanja stvari, ki bi jih bil moral opustiti »s obzirom na doba i preduku učenikah«. Dalje, ne glede »na glavnu bludnju učitelja Terdine«, češ da je mislil, da je obširno »razlaganje odnošajah političkih, cerkvenih i društvenih shodan zadatak za sriednje učilište«, so v beležkah tudi mesta, ki jih je treba najstrože obsoditi »kako u obziru saderžaja tako i glede forme«. To velja za mesta, kjer govori o vzrokih obglavljenja Frankopanov, o jezuitih, o veri, o odnosu višjega hrvatskega plemstva do narodne književnosti, itd.

V drugem delu odloka, kjer se izreka kaznen, pa se dvorska kancelarija ne ravna po predlogu »Unterrichtsratha«. Ta je namreč predlagal, uvažujoč vse olajševalne okoliščine, češ da književnost ni Trdinova stroka, da ima 12 let službe, da je bil po ravnatelju Mažuraniću vedno opisan kot »sehr fähiger und sehr eifriger Lehrer«, da je užival med vsemi profesorji na Reki pri učencih največjo »Beliebtheit und Anhänglichkeit« in da zadnje čase sploh ni bilo nobenih pritožb proti njemu, naj se Trdina kazensko premesti v kako drugo mesto, naj predava v bodoče samo svojo stroko: zgodovino in zemljepis, obenem naj ga pouče, kaj je in kaj ni »beamtliches«. Opozoriti ga je tudi treba, »dass bei etwaigem Rückfalle in die ihm zur Last gelegten Ausschreitungen seine sofortige Entlassung verfügt werden müsste«.

V »Unterrichtsrathu« je Trdino brez dvoma reševal njegov bivši vseučiliški profesor Bonitz. Toda v odloku kancelarije pa gornji predlog »Unterrichtsratha« sploh ni omenjen, ampak dvorska kancelarija priznava, da popolnoma soglaša z mnenjem bana, »da se Terdini nemože dalje s pouzdanjem povieriti odgijivanju mladeži na hervatsko-slavonskih gimnazijah«. Za enostaven odpust iz državne službe, kakor ga je predlagal ban, pa pravi dvorska kancelarija, da bi bil tedaj zadosten povod, če bi se dalo ugotoviti, da je »rečeni učitelj htio navalice širiti medju učenici načela naperena proti uredbam države i cerkve, i proti slozi izmedju pojedinih stališah, što ipak iztragom dokazano nije«.

Zato odloča, upoštevajoč že zgoraj omenjene olajševalne okoliščine, »da se Ivan Terdina stavi u stanje mira s užitci koji mu pripadaju prema godinama službe njegove«. Ban naj uredi, da se mu izplačajo zadržani dvetretjinski odtegljaji in naj se mu nakaže redna pokojnina od 1. julija 1867.⁸⁹

Trdina je prejel upokojitveni dekret 11. julija 1867. Zaprošil je tudi, naj se mu pri določanju pokojnine upošteva desetletna doklada, kar pa mu je bilo odbito, čeprav je ravnatelj predlagal, da bi se mu »putem milosti dopitati mogla«. Potem ko je bilo ugotovljeno, da je služboval 11 let, 8 mesecev in 7 dni, mu je bila določena pokojnina v znesku 315 for. na leto.⁹⁰

Prezgodnja upokojitev pomeni za Trdino nesrečo prvič zato, ker ga je gmotno prizadela, drugič zato, ker mu je odvzela možnost, da bi še nadalje navduševal šolsko mladino. Kakor sam piše v nekem pismu dr. Turnerju, mu je bilo prva leta po šoli »neizrečeno dolgčas«. Ugotoviti je treba le, kdo je kriv te Trdinove nesreče.

Do sedaj so nekateri slovenski zgodovinarji slepo verjeli Trdini in trdili, da ga je ravnatelj Mažuranić hotel ugonobiti tudi kot državljana in ne samo »odstraniti ga iz državne službe« ter da je bil Trdina »po svoji volji upokojen«. ^{90a} Na osnovi sedaj znanega gradiva pa je končno ugotovljeno, da je Trdina popolnoma sam povzročil preiskavo, ki ga je od-

⁸⁹ KZAZ Broj zapis. 2616/750 Beč 26. VI. 1867.

⁹⁰ ASG Prepis naloga izdanega c. k. glavnemu dohodarstvenomu i carinskemu uredu na Rieci pod br. 12587/2717 8. IX. 1867.

^{90a} Glej Grafenauer Ivan, Zgodovina nov. slov. slovstva, Lj. 1911, 243 in dr. Ant. Slodnjak, Pregled slov. slovstva, Lj. 1934, 571.

nesla v pokoj. Slovenski književni zgodovinarji so prezrli smisel Trdinovega stavka v Avtobiografiji, kjer pravi, da je že v prvem sporu sprevidel, da je državna služba »le slabo prikrita sužnjost« in da je zaradi »infamije« svojih kolegov že takrat sklenil »odkrižati se sramotnega jarma«. S tem je hotel avtor »Bajk« pojasniti, z a k a j je izzval preiskavo proti sebi. Če pa njegovo zgornje opravičenje drži, potem je čudno, čemu je leta 1874. ponovno prosil za sprejem v »sramotni jarem«. Tega v Avtobiografiji ni razjasnil, ker je prošnjo za reaktivacijo sploh zamolčal. To dejstvo bi utegnilo pomeniti njegovo neiskrenost, oziroma nepoznavanje stvarnega stanja. Dokumenti namreč jasno govorijo, da je popolnoma brez potrebe zapletel svojo osebo v spor z ravnateljem in da je iz lastne pobude izzval preiskavo proti sebi. S to ugotovitvijo pa odpade nepotrebno iskanje povzročiteljev njegove nesreče izven njegove osebe. Vzroki katastrofe izvirajo deloma iz njegovega značaja in iz vzgoje, deloma iz krajevnih in časovnih okoliščin.

Značaj in vzgoja sta mu dajala videz nekega čudaštva v vedenju. Bil je izrazit kolerik, nad mero odkritega značaja, skoroda neprilagodljiv razmeram in osebam, ni poznal prave mere v hvali in navdušenju, a tudi ne v sovraštvu; preveč je bil dovzeten za razne čenče, v vseh svojih dejanjih premočrten, na zunaj mračnega, neveselega videza, ljubitelj samote, v resnici pa blage narave in družaben mož.

Kdor ga je bliže spoznal, ga je častil in ljubil, kdor ga je sodil zgolj po zunanosti, se ga je bal ali sovražil. Njegova vzgoja pa je bila skoraj pomanjkljiva. Finih navad sploh ni poznal in tudi jih ni bog ve kaj cenil; v bistvu je bil le gorenjski kmet.⁹¹ Povedal je svoje mnenje kar po sredi, naj bo komu všeč ali pa ne. Ker se kot dijak ni navadil boljše družbe, se je tudi pozneje izogibal.

V času, v katerem je živel, so silile na dan ideje gospodarskega in duhovnega liberalizma. Liberalizem je sploh temeljna črta njegove duševne zgrajenosti. Racionalistična in liberalistična miselnost udarja na dan v njegovih delih in dejanjih. Od tod tudi njegova silna nerazpoloženost proti tedanji, v smislu konkordata izvajani šolski politiki. Zavračal je vse, kar ni odgovarjalo njegovi racionalistični zamisli. To vodilo je dajalo obliko in vsebino njegovi razlagi zgodovine in književnosti. In to ga je privedlo v spor s prosvetno oblastjo.

K temu racionalizmu pa se je pridružila še ideja nacionalnega liberalizma. Bil je po duši demokrat, narodno tako zaveden, da se je zdelo, kot bi bil že prenapet. Sploh je večkrat presojal ljudi in motril razmere izključno z nacionalnega stališča, kar ga je zavedlo pogosto v subjektivnost. Gorje tistemu, za katerega je mislil, da stoji v oprečnem razmerju z njegovimi nacionalnimi težnjami. In prav od tega izhaja konflikt z Mažuraničem. Trdina je imel dve veliki napaki: ni razumel muzike, ni razumel politike. In ker ni razumel politike Ivana Mažuranića, je zasovražil še Antona in Mateja Mažuranića. Dal jim je v svojem dnevniku skupno ime: »Jankovići«. Ivan je »februar-patentar«, Anton »akcentar« in Matej »percentar«. Trdina je hotel učiti hrvatstva vse Mažuraniće, hotel je biti bolj Hrvat kot Hrvatje sami.⁹² Zato je moralo med njim in ravnateljem nujno priti do spora. Ta spor pa ni nastal iz osebnih nasprotij, kakor domnevata oba, marveč iz nasprotnih idejnih, nacionalnih in socialnih stališč obeh.

Čeprav upoštevamo težave časa, še bolj pa kraja, kjer je Trdina nazadnje služboval, vendar ne moremo trditi, po tem ko smo točno pretehtali uradne dokumente, dejstva in potek Trdinove žalostne, da sta ta dva činitelja odločilno sodelovala pri nastanku Trdinove nesreče.⁹³

⁹¹ Prim. Zakljevo sporočilo Sn 1913, 294.

⁹² Prim. Vukasovićevo izjavo Sn 1913, 294. Ravnatelj Mažuranić mu je bil preveč lojalen kompromisar, grabežljiv tip in neizobražen birokrat. Stare pa piše v LZ 1889, 125 čisto drugače o Mažuraniću.

⁹³ Trdina namreč zaključuje svojo prošnjo za reaktivacijo iz leta 1874: »Postradao sam radi okolnosti vremena, ne pako radi prestupka i zločina.«

Slovenska literarna zgodovina je doslej popolnoma prezrla važnost obravnavanega razdobja v Trdinovem življenju. Dejansko pa nam nudijo prav dogodki v Fiume v kljub svoji navidezni nasprotnosti važen vpogled v značaj, miselnost in duševna svojstva avtorja »Bajk in povesti«, iz njih celo lahko razberemo mnogo gibal njegovega ustvarjanja. Zamotana problematika Trdinovega službovanja in njegove upokojitve leta 1867. pa ne odkriva samo vrsto doslej neznanih zunanjih sil, ki so vplivale na njegovo usodo, ampak nam razjasnjuje tudi njegovo osebno poseganje v neizbežno nesrečo, ki ga je zadela. Vse to pa izvira iz njegove enosmerne egocentrične narave. Spričo borbe, v katero se je v teh letih zapletel, je seveda stopilo njegovo literarno delo precej v ozadje. Čudno pa je, da se je prav v tej življenjski krizi posvetil predvsem gojitvi hrvatske književne besede, kar dokazujejo poleg objavljenih dopisov v hrvatskih časopisih v njegovi zapuščini ohranjeni osnutki za novele in romane. Zaradi tega dejstva pa se pojavlja vprašanje, ali bi bil Trdina sploh kdaj obogatil slovensko literaturo z »Bajkami in povestmi«, da niso opisani dogodki popolnoma preusmerili njegove življenjske poti?

Severin Šali

Bajka

Mikici v spominsko knjigo

Zlat čolniček v zarjah plava,
vozi tvoje bele sanje,
zvezdice so vtkanе v jadra,
sedajo metuljčki nanje.

Vsa srebrna sije voda,
igrajoč pené se valčki,
ko zvečer zapreš očesci,
vile pridejo in palčki,

pa ovenčajo te z zvončki,
ki so v čudežnem vrtilčku
se razcveli samo zate.
Kraljič jezdi na konjičku,

sinji plašč ima čez rame,
biseri na njem žarijo.
Ko te kliče, šepne vila:
»Pusti, njene sanje spijo.«